

Ahmed Teymur Paşa'nın Hz.Ömer Döneminden İtibaren Mısır'daki Askerî, İlmîye ve Kalemîye Sınıflarının Rütbe ve Unvanlarına Dair Bir Dil Risalesi Adlı Eserinin Tercümesi¹

Ahmed Mahmoud Zakaria TAWFIK²

Öz

Mısırlı edip Ahmed Teymur Paşa tarafından kaleme alınan “Risâle lugaviyye ‘ani’r-rutab ve’l-elkâb el-mısriyye li-ricâli’l-ceyş ve’l-hey’âti’l-‘ilmîyye ve’l-kalemîyye munzû ‘ahd Emîrû’l-Mü’minîn Ömer b. Hattâb” adlı eser, Mısır’daki unvan ve rütbe sisteminin tarihsel gelişimini inceleyen dilbilimsel ve tarihî bir çalışmadır. Bu araştırmanın amacı, söz konusu eseri Türkçeye kazandırmak ve eserde ele alınan askerî, ilmî ve idarî unvanların tarihsel gelişimini değerlendirmektir. Çalışmada metin tercümesi esas alınmış, müellifin tarihsel ve dilbilimsel yaklaşımı betimleyici yöntemle analiz edilmiştir. Eser, Hz. Ömer döneminden başlayarak Osmanlı ve sonraki dönemlere kadar askerî, ilmî ve bürokratik unvanların gelişimini ele almaktadır. Ahmed Teymur Paşa, dilbilimsel inceleme ile tarihsel takibi bir araya getirerek bu unvanların kökenlerini Arapça, Türkçe ve Farsça gibi farklı dil kaynaklarıyla ilişkilendirmekte; anlam ve kullanım değişimlerini siyasî ve idarî dönüşümler çerçevesinde açıklamaktadır. Ayrıca çalışma, unvan ve rütbelerin yalnızca dilsel unsurlar değil, aynı zamanda otorite, toplumsal statü ve kurumsal düzenin göstergeleri olduğunu ortaya koymaktadır. Klasik kaynaklar ve tarihî belgeler ışığında hazırlanan eser, Mısır’daki idarî, askerî ve ilmî terminolojinin gelişimini anlamaya katkı sağlamaktadır. Türkçe tercümesi ise Osmanlı tarihi, İslam tarihi ve tarihsel dilbilim alanlarındaki araştırmalar için önemli bir başvuru kaynağı niteliği taşımakta; Arapça ve Türkçe terminoloji arasındaki ilişkilerin karşılaştırmalı olarak incelenmesine imkân vermektedir. Bunun yanında eser, devlet teşkilatı, bürokratik yapı ve sosyal hiyerarşinin tarihsel dönüşümünü anlamaya yönelik değerli veriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Rütbeler ve Ünvanlar, Tarihsel Dilbilim, İdari Terminoloji, Osmanlı Etkisi.

¹ Makale Geliş Tarihi/Received: 22.04.2026 / Makale Kabul Tarihi/Accepted: 26.06.2026

² Doç. Dr., Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, dr.ah.zak@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5900-2949

Translation of Ahmed Taymour Pasha's Work Entitled A Linguistic Treatise on the Ranks and Titles of the Military, İlmiye, and Kalemîye Classes in Egypt Since the Era of Caliph Umar ibn al-Khattab

Abstract

Written by the Egyptian scholar and man of letters Ahmed Taymur Paşa, *Risāla Lughawiyya 'ani'r-Rutab wa'l-Alqāb al-Miṣriyya li-Rijāl al-Jaysh wa'l-Hay'āt al-'İlmiyya wa'l-Qalamiyya Mundhu 'Ahd Amīr al-Mu'minīn 'Umar b. al-Khaṭṭāb* is a linguistic and historical study examining the development of ranks and titles in Egypt. The aim of this research is to translate the work into Turkish and to evaluate the historical evolution of the military, scholarly, and administrative titles discussed therein. The study is based on the translation of the text, while the author's historical and linguistic approach is analyzed through a descriptive method. The work traces the development of military, scholarly, and bureaucratic titles from the era of Caliph 'Umar to the Ottoman period and beyond. Ahmed Taymur Pasha combines linguistic analysis with historical investigation, relating these titles to various linguistic origins, including Arabic, Turkish, and Persian, and explaining changes in their meanings and usage within the context of political and administrative transformations. The study further demonstrates that titles and ranks were not merely linguistic forms but also indicators of authority, social status, and institutional order. Drawing upon classical sources and historical documents, the work contributes to a deeper understanding of the evolution of administrative, military, and scholarly terminology in Egypt. Its Turkish translation serves as a valuable reference for researchers in Ottoman studies, Islamic history, and historical linguistics, while also facilitating comparative studies of Arabic and Turkish terminology. Furthermore, the work provides important insights into the historical transformation of state institutions, bureaucratic structures, and social hierarchy.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ranks and Titles, Historical Linguistics, Administrative Terminology, Ottoman Influence.

ترجمة «رسالة لغوية عن الرتب والألقاب المصرية لرجال الجيش والهيئات العلمية والقلمية منذ عهد أمير المؤمنين عمر بن الخطاب» لأحمد تيمور باشا

المُلخَص

يُعدّ مصنف "رسالة لغوية عن الرتب والألقاب المصرية لرجال الجيش والهيئات العلمية والقلمية منذ عهد أمير المؤمنين عمر بن الخطاب"، الذي ألفه الأديب المصري أحمد تيمور باشا، دراسةً لغويةً وتاريخيةً تتناول تطوّر نظام الرتب والألقاب في مصر. وتهدف هذه الدراسة إلى ترجمة هذا العمل إلى اللغة التركية وتقويم التطور التاريخي للألقاب العسكرية والعلمية والإدارية التي تناولها المؤلف. وقد اعتمد البحث على ترجمة النص أساسًا، مع تحليل المنهج التاريخي واللغوي الذي اتبعه المؤلف وفق المنهج الوصفي. ويتبع الكتاب تطور الألقاب العسكرية والعلمية والبيروقراطية منذ عهد الخليفة عمر بن الخطاب رضي الله عنه وحتى العصر العثماني وما بعده. وقد جمع أحمد تيمور باشا بين التحليل اللغوي والتتبع التاريخي، فربط هذه الألقاب بأصولها في العربية والتركية والفارسية، وفسّر التحولات التي طرأت على معانيها واستعمالاتها في ضوء التغيرات السياسية والإدارية. كما يبيّن أن الرتب والألقاب لم تكن مجرد صيغ لغوية، بل كانت تعكس السلطة والمكانة الاجتماعية والنظام المؤسسي. واستنادًا إلى المصادر الكلاسيكية والوثائق التاريخية، يسهم هذا العمل في فهم تطور المصطلحات الإدارية والعسكرية والعلمية في مصر. كما تمثل ترجمته إلى التركية مرجعًا مهمًا للباحثين في الدراسات العثمانية والتاريخ الإسلامي واللسانيات التاريخية، وتتيح دراسةً مقارنةً للعلاقات بين المصطلحين العربي والتركي. وإلى جانب ذلك، يقدّم الكتاب معطيات قيّمة لفهم التحولات التاريخية التي شهدتها مؤسسات الدولة والبنية البيروقراطية والتراتبية الاجتماعية.

الكلمات المفتاحية: اللُّغة العربيَّة وأداها، الرتب والألقاب، اللسانيات التاريخية، المصطلحات الإدارية، التأثير العثماني.

GİRİŞ

Ahmed Teymur Paşa (1871-1930), modern Mısır'ın önde gelen araştırmacı, edip ve bibliyofillerinden biridir. Tarih, dil, edebiyat ve kültür tarihi alanlarında yürüttüğü çalışmalarla tanınan müellif, aynı zamanda dönemin en büyük özel kütüphanelerinden birine sahip olmuş ve bu kütüphane daha sonra Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'ye devredilmiştir. Arapça, Türkçe ve Farsçaya hâkim olan Ahmed Teymur, yaşadığı dönemin ilmî ve edebî çevreleriyle yakın ilişkiler kurmuş; özellikle tarihî kaynaklar, yazma eserler ve dil malzemeleri üzerine yoğunlaşmıştır.³

Müellifin “*Risâle Lugaviyye ‘ani’r-Rutab ve’l-Elkâb el-Mısriyye li-Ricâli’l-Ceyş ve’l-Hey’âti’l-İlmîyye ve’l-Kalemîyye Munzû ‘Ahd Emîri’l-Mü’minîn Ömer b. Hattâb*” adlı eseri, Mısır’da kullanılan askerî, idarî ve ilmî ünvanlar ile rütbelerin tarihî gelişimini ele almaktadır. Eserde askerî rütbeler, mülkî ünvanlar, Ezher ulemasına mahsus ilmî dereceler ve müellif tarafından önerilen kalemî rütbeler sistematik bir şekilde incelenmiş; bunların kökenleri, anlamları ve tarihî kullanımları çeşitli sözlükler ve tarihî kaynaklar ışığında açıklanmıştır.

Eserin muhtevsından ve neşrine dair verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere bu risâle, doğrudan yayım amacıyla kaleme alınmış bir çalışma değildir. Aksine, Mısır’daki rütbe ve ünvan sisteminin yeniden düzenlenmesi ve Arapçalaştırılmasıyla ilgili çalışmalara katkı sağlamak amacıyla hazırlanmış ve bu alanda görev yapan komisyona rehberlik etmesi düşünülmüştür. Bu durum, müellifin yalnızca tarihî bilgileri derlemekle yetinmediğini, aynı zamanda dönemin idarî ve askerî terminolojisine ilişkin uygulamalı çözüm önerileri de sunduğunu göstermektedir.

Ahmed Teymur Paşa’nın yaşadığı dönem, Mısır’da XIX. yüzyılda Mehmed Ali Paşa ile başlayan idarî ve kurumsal dönüşümlerin etkilerinin devam ettiği bir sürece denk gelmektedir.⁴ Bu dönemde merkezî yönetim güçlendirilmiş, idarî teşkilat yeniden düzenlenmiş ve devlet kurumlarında çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir. Osmanlı idarî mirası ile modern kurumların bir arada varlığını sürdürdüğü bu ortam, idarî ve askerî terminolojide çeşitliliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu tarihî ve terminolojik arka plan, müellifi Mısır’da kullanılan askerî, idarî ve ilmî ünvanların kökenlerini incelemeye,

³ Hayreddin ez-Zirikli, *el-A’lâm* (Beyrut: Dârü'l-‘İlm li’l-Melâyin, 2002), 100-101.

⁴ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/62-65.

bunların tarihî gelişimini ortaya koymaya ve bazı terimlere Arapça karşılıklar önermeye sevk etmiştir.⁵

Eserin dikkat çeken yönlerinden biri, rütbe ve ünvanları yalnızca tanıtmakla yetinmemesi; bunların tarihî kökenlerini, farklı dönemlerdeki kullanım biçimlerini ve Arapça karşılıklarını da ele almasıdır. Bu yönüyle risâle, tarihî dilbilim, askerî tarih, idarî tarih ve terminoloji araştırmaları açısından önemli veriler içermektedir. Ayrıca İslam devletlerinde ve özellikle Mısır'da kullanılan askerî ve idarî kavramların tarihsel dönüşümünü takip etmeye imkân vermektedir.

Bu çalışmada Ahmed Teymur Paşa'nın söz konusu risâlesinin Türkçeye tercümesi sunulmaktadır. Böylece daha önce sınırlı bir çevrenin erişebildiği bu metnin, Osmanlı ve Mısır tarihi, askerî teşkilat tarihi, tarihî terminoloji ve Arap dili araştırmalarıyla ilgilenen araştırmacıların kullanımına kazandırılması amaçlanmaktadır.

Çevrilmiş metin

Bu Rütbe Türlerinin Sınıfları

Bunlar Mısır'da üç sınıftır: askerler ve kumandanlarına mahsus askerî rütbeler; asker olmayan eşraf ve divan görevlilerine mahsus mülkî rütbeler; Ezher âlimleri ve ona bağlı enstitüler için ilmî rütbeler ki bunlara “dereceler” de denir. Ezher dışındaki yazarlar ve âlimlere mahsus olmak üzere dördüncü bir sınıf ihdas edilmesi uygun olur; buna da kalemî rütbeler adı verilir. Şimdi bunları, bu sraya göre, sınıf sınıf açıklayalım.

(1) Askerî rütbeler hakkında

Askerî rütbeler üç kısımdır:

Biri büyük subaylar için,

Biri bunların altındaki subaylar için,

Biri de Türkçedeki tamlayan-tamlanan sırasına uyarak “saf zâbitan” diye ifade edilen astsubaylar için.

Bunların adları ya birleşik ya da basittir. Birleşik olanların bir kısmı Türkçedir; mesela onbaşı sözü, “on” ile “baş” kelimelerinden oluşur. Bir kısmı Arapçadır; mesela kâimü'l-makâm. Bir kısmı da iki dilin karışımıdır; mesela miralay, ki “emîr” kelimesinin kısaltılmış biçimidir. Basit olanların da Türkçe olanı vardır (çavuş gibi), Arapça olanı vardır (mülâzım gibi). Şu da dikkate değerdir ki Türkçe olanlardan bazılarının aslı Farsçadır.

⁵ Ahmed Teymur Paşa, *er-Ruteb ve'l-Elkâbü'l-Mısriyye* (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2013), “Nâşirin Mukaddimesi”, 15-16.

Elimizde Arap ordularının düzenini tam açıklayan ve onların eski rütbelerini bugün mevcut olanlara kolayca uygulamamızı sağlayan doyurucu bir tarif bulunmamaktadır. Ancak çeşitli kitapların arasında dağınık halde yer alan bazı parçalar vardır; bunların genelinden kastettiğimiz açıklama ve ayrıntıları çıkarmak mümkündür.

Karşılaştığımız ünvanlardan bazıları şunlardır: arîf, menkib, nakib, emîn, zaîm, kâid, emîr, sonra mukaddemler, onlar emîrleri, beşler emîrleri ve başkaları. Bunların bazıısı uygun, bazıısı da uygun değildir; ayrıntılar ileride gelecektir.⁶

Arîf⁷ / العَرِيفُ

Lisânü'l-Arab'da şöyle denilir: "Nâkıbtir; ancak reisin altındadır. Çoğulu urefâdır/ عُرَفَاءُ. 'Falanca kişi عَرَفَ/ arîf oldu' ('arufa/ عَرَفَ fiili damme ile) denir; bu, 'hatube hatâbeten' örneği gibidir, yani arîf oldu demektir. Eğer onun bu görevi yaptığını söylemek istersen, 'Falanca yıllarca bizim üzerimizde عَرَفَ/ arîflik yaptı' denir; bu da 'ketebe yektubu kitâbeten' örneği gibidir. Hadiste şöyle geçer: "Îrâfet/ العِرَافَةُ hakdır; fakat urafâ/ العُرَفَاءُ ateştedir". İbnü'l-Esîr şöyle açıklar: "Urafâ/ العُرَفَاءُ, arîf/ عَرِيفُ kelimesinin çoğuludur. Arîf, bir kabilenin veya bir insan topluluğunun işlerini yürüten ve onları idare eden kimsedir. Emir, onların durumlarını onun aracılığıyla öğrenir. 'Fa'îl/ فَعِيلُ vezni burada fâil/ فَاعِلُ anlamındadır; 'irâfe/ العِرَافَةُ ise onun yaptığı görevdir. 'Îrâfet/ العِرَافَةُ hakdır' sözü, bu görevin insanlar için fayda ve işlerinde kolaylık sağladığını ifade eder. 'Urafâ/ العُرَفَاءُ ateştedir' sözü ise, başkanlığa talip olmaktan sakındırmadır; çünkü bu görevde fitne vardır. Eğer kişi bu görevin hakkını yerine getirmese günaha girer ve cezayı hak eder".⁸

⁶ Bağdat halkı, Halife el-Emîn'i savunmak amacıyla kendi aralarından bir askerî birlik oluşturduklarında, bu teşkilatın düzeni Mürücü'z-Zeheb'de (II, 239'un sonu) şu şekilde anlatılır: "Her on kişi üzerine bir arîf, her on arîf üzerine bir nakîb, her on nakîb üzerine bir kâid, her on kâid üzerine de bir emîr tayin edilirdi."

⁷ el-Kâmil fi't-Târîh'te (VII, 79) nakledildiğine göre, Abbâsî halifesi el-Muhtedî döneminde mevalî askerleri itaatlerini bildirdiklerinde, teşkilatlarının el-Musta'în devrindeki eski şekline döndürülmesini talep etmişlerdir. Bu düzen şu şekildeydi: Her dokuz kişi için bir arîf, Her elli kişi için bir halife, Her yüz kişi için bir kâid bulunurdu. Ayrıca arîf, nakîb ve menkib terimleri için şu eserlere de bakılabilir: Tahrîcü'd-Delâlati's-Sem'iyeye, s. 228. el-Hıtat (I, 93; II, 216): burada her kırk asker için bir mukaddem bulunduğu belirtilir. Şevâridü'l-Luga (s. 43'ün sonu): "cedîle, arâfet (arîflik) demektir..." ifadesi yer alır. Kitâbü'l-Eğânî (X, 84): "Sadaka hususunda bize zarar veren arîf ol du." şeklinde bir ifade geçer.

⁸ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. İbrâhim el-Yâzecî (Beyrut: Dâr Sâdir, 1994), 9/238.

es-Sağâni'nin (ö. 650 H.) *Şevâridü'l-Luğa* adlı eserinde ise şöyle denir: "Cedîle/ الجَدِيلَةُ, 'irâfet/ العِرَافَةُ (arîflik) demektir. 'Falanca oğulları, falancalardan cedîlelerini kestiler/ أَقْطَعُ بُوَ فُلَانٍ جَدِيلَتَهُمْ مِنْ بَنِي فُلَانٍ denir; yani arîflik görevini o topluluktan alıp başkasına verdiler".⁹

Ayrıca *Tahrîcü'd-Delâlati's-Sem'iyye* adlı eserde, Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin (ö. 474 H.) *el-Müntekâ* adlı kitabından naklen şöyle denilmektedir: "Urafâ/ العُرَفَاءُ, askerlerin reisleri ve kumandanlarıdır. Muhtemelen bu ad, ordunun durumlarının onların aracılığıyla öğrenilmesinden dolayı verilmiştir".¹⁰

Menkib / المَنْكِبُ

Menkib/ المَنْكِبُ kelimesi (mîm'in fethası ve kâf'ın kesresiyle: menkib), insanın ve diğer varlıkların "omuz" anlamındaki menkib kelimesinden alınmıştır. Bu kelime, pazu kemiği ile kürek kemiğinin birleştiği yeri ve omuz bağıny ifade eder. Muhtemelen bu ad, başkalarına dayanak olması ve yardımcı bir konumda bulunması sebebiyle verilmiştir. Nitekim "falanca benim kolumdur, elimdir, zendimdir" denilerek yardımcı olma anlamı ifade edilir.

Lisânü'l-Arab'da şöyle denilmektedir: "Menkib/ المَنْكِبُ: arîf/ العَرِيفُ (bir grubun temsilcisi) demektir. Leys ise şöyle der: Kavmin menkibi, arîflerin başıdır. Belirli sayıda arîfin başında bulunan kimseye menkib denir. Ona kavmi üzerinde 'nikâbe/ النِّكَابَةُ' görevi verilir. Nehaî'nin bir hadisinde 'arîfler ve menkibler arasında bulunurdu/ كَانَ يَتَوَسَّطُ العُرَفَاءَ وَالمَنْكِبِ denilmiştir. İbnü'l-Esîr şöyle der: Menkibler/ المَنْكِبِ, arîflerden daha alt seviyede olan bir topluluktur; tekili مَنَّكِبٌ/ menkibdir. Bir görüşe göre ise menkib, arîflerin başıdır. Nikâbe/ النِّكَابَةُ ise 'irâfe/ العِرَافَةُ ve nikâbe/ النِّقَابَةُ ile aynı anlamdadır".¹¹

Ayrıca '*Seferü's-Sa'âde*' adlı eserde 'Alâeddîn es-Sehâvî (ö. 643 H.): "Menkib (mîm'in fethi ve kâf'ın kesresiyle): Cerramî'ye göre, birden fazla arîf/ عَرَائِفُ ve arâife/ عُرَفَاءُ üzerinde bulunan kişidir. Arîf/ عَرَافٌ, 'arîf/ عَرَافٌ kelimesinin çoğuludur; arâife/ عَرَائِفُ ise 'arîfe/ عَرِيفَةٌ'nin çoğuludur. Cerramî dışındaki görüşe göre ise menkib, arîfin yardımcısıdır".¹²

⁹ Radiyyüddîn Hasan b. Muhammed es-Sağâni, *Şevârid Mâ Teferrade bihi Ba'zu Eimmeti'l-Luga. thk. Mustafa Hicâzî*, thk. Mustafa Hicâzî (Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li-Şu'ûni'l-Matâbi'i'l-Emîriyye, 1983), 92.

¹⁰ Alî b. Muhammed el-Huzâî, *Tahrîcü'd-Delâlati's-Sem'iyye alâ mâ kâne fî ahdi Resülillâh mine'l-Hiref ve's-Sanâyi' ve'l-Amelâti's-Şer'iyye*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1419), 259.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/772.

¹² Alemüddîn es-Sehâvî, *Seferü's-Sa'âde ve Sefîrü'l-İfâde*, thk. Muhammed ed-Dâlî (Beyrut: Dâr Sâdir, 1995), 1/467.

Yine *Lisânü'l-Arab*'da: "Nakîb/ النَّكِيبُ: kavmin arîfi/ عَرِيفٌ (temsilcisi) demektir; çoğulu نُكَبَاءُ / nukabâ'dır. Nakîb aynı zamanda kavmin şahidi ve kefilidir".¹³

Ardından şu açıklama yapılır: "Ubâde b. Sâmî hadisinde geçtiği üzere, o 'nukabâ'dan (nakîblerin çoğulu) idi. Nakîb, kavim üzerinde yetkili, onları temsil eden, durumlarını araştıran ve denetleyen kimsedir. Peygamber (s.a.v.), Akabe gecesinde kendisine biat edenlerden her birini kendi kavmi üzerine nakîb tayin etmişti. Bu kişiler, kavimlerine İslâm'ı öğretmek ve şartlarını bildirmekle görevliydi. Bunlar tamamı Ensar'dan olan on iki kişiydi ve Ubâde b. Sâmî de onlardan biriydi. Bir görüşe göre nakîb, daha büyük bir liderdir".¹⁴

Aynı eserde ayrıca: "Zâ'îm/ الرَّعِيمُ: kavmin reisi ve efendisidir. Onların adına konuşan ve işlerini yürüten kişidir. Çoğulu زُعَمَاءُ / zu'amâ'dır. Ze'âmet/ الرَّعَامَةُ ise liderlik ve başkanlık anlamına gelir".¹⁵

Bu dilsel metinlerden hareketle, arâfe/ العِرافَة (arîflik), nekâbe/ النِّكَابَة (menkiblik), nikâbe/ النِّقَابَة (nakîblik) ve ze'âmet/ الرَّعَامَة (liderlik) kavramlarının genel olarak başkanlık ve yöneticilik anlamı taşıdığı, ancak yönetilen kişi sayısına dair kesin bir sınırlama içermediği anlaşılmaktadır. Bu kavramlar arasındaki temel ihtilaf, menkibin arîften aşağı mı yoksa yukarı mı olduğu noktasındadır.

Genel çerçevede arîf, nakîb seviyesinde; nakîb ise bazı görüşlere göre daha büyük bir lider konumundadır. Ancak bu görevlerin belirli sayılarla sınırlandırılması, daha sonraki dönemlerde devletlerin ordularının genişlemesiyle ortaya çıkmış ve askerî teşkilatın düzenlenmesi amacıyla yapılmıştır. Nitekim bu tür bir yapılanmanın izleri, Hz. Peygamber döneminde de kısmen görülmektedir. Bu durum, yukarıda zikredilen rivayetlerden anlaşılmaktadır.

Ayrıca İskenderiye müftüsü ve XIII. yüzyıl âlimlerinden Muhammed b. Mahmûd el-Cezâirî'nin (ö. 1267 H. / 1851 M) "*es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Te'lîfi'l-Asâkir ve'l-Cünûd*" adlı risalesinde, Peygamber döneminde orduda arîflerin bulunduğunu gösteren bazı hadisler zikredilmiştir. Bu rivayetlerden, arîflerin on veya daha fazla kişiden sorumlu liderler olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu risalede ayrıca şöyle denilmektedir: "Ordu komutanları (kuvvâd/ قُؤَاد), lider anlamına gelen كَائِدٌ / kâid'in çoğuludur. Bunlar, kendilerine bağlı askerlerin itaat

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/769.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/769-770.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/266.

ettiği kimselerdir. İlerlediklerinde askerler ilerler, geri çekildiklerinde geri çekilirler. Bunlar sancak komutanlarıdır. Arıfler/ عُرَفَاءِ ise nakîb نَقِيب anlamında olup, kavmin temsilcisi ve kefilidirler. Bunlar, büyük komutanların altında bulunan ve yüzlükler ile onluk birliklerin başında bulunan alt düzey yöneticilerdir”.¹⁶

Ancak ordunun rütbelerini ve komutanlarını belirlemek üzere konulan ilk sistem, Hz. Ömer (r.a.) dönemine aittir; bu, onun maaşları düzenlemek için dîvân sistemini kurduğu zamana rastlar. Burada kastedilen, askerî dîvândır; zira o dönemde Müslümanların tamamı asker konumundaydı. Bu sebeple insanları onlu gruplara ayırdı ve her on kişi üzerine bir arîf tayin etti. Böylece arıflerin sayısı üç bin oldu. Bu düzen, Kûfe ve Basra şehirleri kuruluncaya kadar devam etti. Daha sonra arıfler ve onlu sistem değiştirilerek yedili sistem getirildi. Her yüz bin dirhem için yüz arîf olacak şekilde düzenleme yapıldı. Kâdisiye'deki her bir arîflik birimi özellikle kırk üç erkek, kırk üç kadın ve elli çocuktan oluşur ve bunlara toplam bin dirhem tahsis edilirdi. İlk destek birliklerinden (ridâfe/ الرِّدَاةُ) her bir arîflik/ عَرَاةُ birimi ise altmış erkek, altmış kadın ve kırk çocuktan oluşurdu. Maaşlar, yedili birliklerin komutanlarına ve sancak sahiplerine verilir aktarırdı. Bunlar da bu ödemeleri arıflere, nakîblere ve emanet sorumlularına aktarırdı. Bunlar da ilgili kişilere ulaştırırlardı. Hz. Ömer (r.a.) vefat ettiğinde sistem bu şekilde devam etmekteydi; bu bilgi Makrîzî'nin Hitat adlı eserinden özetlenmiştir.¹⁷ Kadınların ve çocukların zikredilmesinin sebebi, dîvân sisteminin askerinin ve ailesinin geçimini üstlenmiş olmasıdır.

Bundan anlaşılır ki arîf, başlangıçta on kişinin başıydı. Ancak sistem değiştirildikten sonra kırk üç veya altmış askerin başı hâline geldi.

Şeyh Abdurrahman b. Abdullah'ın (ö. yaklaşık 590 H.) Selahaddin Eyyûbî için kaleme aldığı *el-Menhecû'l-Meslûk fî Siyâseti'l-Mülûk* adlı eserde “hükümdarın orduyu yönetmesi ve düzenlemesi gereken hususlar” bölümünde şöyle denir: “Dördüncü olarak, askerler üzerine arıfler tayin edilmeli ve onların üzerine nakîbler yerleştirilmelidir. Böylece hükümdar, arıfler ve nakîbler aracılığıyla onların bütün durumlarını bilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) de bunu

¹⁶ Muhammed b. Mahmûd el-Unnâbî, *es-Sa'yû'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd*, ed. Muhammed b. Abdülkerîm el-Cezâirî (Cezayir: el-Müessesetü'l-Vataniyye li'l-Kitâb, 1983), 89.

¹⁷ Takiyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Abdülkâdir el-Ubeydî el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr*, thk. Halîl Mansûr (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/175-176.

yapmıştır. Beşinci olarak, her komutana, askerlerinin diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayacak bir işaret verilmelidir".¹⁸

İbn Ebî Rebî'in (ö. 885 M.) *Sülûkü'l-Mâlik fî Tedbîri'l-Memâlik* adlı eserinde: "Her on kişi üzerine bir komutan tayin edilmelidir. Her on komutan üzerine bir başkan konulmalı, bu düzen ordu komutanına kadar devam etmelidir".¹⁹

Şeyh Hasan b. Abdullah el-Abbâsî'nin (ö. 725 H. / 1324 M.) *Âsârü'l-uvel fî Tedbîri'd-Düvel* adlı eserinde: "Rum kralları bu düzeni onlu sistem üzerine kurarlardı. Her bir kademeyi kendi dillerinde bir isimle adlandırırlardı. Bunun Arapçadaki karşılığı şudur: hükümdarın yanında on emir bulunur. Her emirin emrinde on nakîb vardır. Her nakîbin emrinde on arîf bulunur. Her arîfin emrinde on komutan vardır. Her komutanın emrinde on süvari bulunur. Aynı düzen piyadeler için de geçerlidir. Bazıları arîf yerine zâ'îm terimini kullanır. İşte devletlerin düzeni böyledir. Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in ordusu çoğaldığında da askerler üzerine nakîbler ve arîfler tayin edilmiş ve iletişim onlarla sağlanmıştır. Bizim zamanımıza gelince, zikredildiği üzere şartlar istikrar bulduğunda bu düzen güzel bir düzen olarak kabul edilir. Buna göre hükümdarın ordusu için; cesaret, cömertlik, bilgi, zekâ, yiğitlik, vakar, tecrübe, dindarlık, iffet ve askerî donanımda yetkinlik bakımından en mükemmel vasıflara sahip bir atabeg bulunmalıdır. Bundan sonra, her bin süvari için bir büyük mukaddem (üst komutan) tayin edilir. Onunla birlikte müfredi mukaddemler bulunur. Her elli süvari için bir müfredi mukaddem görevlendirilir. Müfredi mukaddemin emrinde, onun altında bulunan beş mukaddem vardır. Her mukaddemin emrinde on süvari bulunur. Bütün bu yapının üzerinde bir büyük nakîb bulunur. Onun emri altında ise binlik birliklerin başında bulunan nöbet sorumlusu nakîbler yer alır. Her binlik mukaddemin yanında, hizmetinde bulunan bir binlik nakîb vardır. Bu nakîbin emrinde daha küçük nakîbler bulunur. Her elli süvari için bir nakîb tayin edilir. İşte bu, askerî düzenlemelerin en güzel ve en sağlam şeklidir".²⁰

Bu durumda *el-Menhecü'l-Meslûk'un* ifadesinden yalnızca şu anlaşılır: ordudaki arîfler ile nakîbler birbirinden farklıdır. *Sülûkü'l-Mâlik* müellifi ise komutanı on kişinin başı, başkanı ise yüz kişinin başı olarak kabul etmiştir. Bu ikisinden sonraki mertebeleri ordu komutanına kadar açıklamadan geçmiştir. *Âsârü'l-uvel* sahibi de bu

¹⁸ Abdurrahman b. Nasr eş-Şirâzî, *el-Menhecü'l-Meslûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, thk. Ali Abdullâh el-Mûsâ (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1987), 600-601.

¹⁹ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Ebî er-Rabî, *Sülûkü'l-Mâlik fî Tedbîri'l-Memâlik*, thk. Ârif Ahmed. Abdülğani (Dımaşk: Dâr Kenân, 1996), 115.

²⁰ Hasan b. Abdullâh İbnü'l-Abbâs, *Âsârü'l-Evvel fî Tertîbi'd-Düvel* (Kahire: Matbaat Bülâk el-Emîriyye), 38-39.

görüşü takip etmiş ve Rum düzeninde komutanı yine on kişinin başı olarak kabul etmiştir. Buna ek olarak arfî yüz kişinin başı, nakîbi bin kişinin başı ve emiri on bin kişinin başı olarak belirlemiştir. Kendi zamanına ait düzeni ise en güzel ve en sağlam düzen olarak değerlendirmiştir. Buna göre büyük mukaddem (komutan) bin kişinin başıdır. Müfredi mukaddem elli kişinin başıdır. Mukaddem ise on kişinin başıdır. Onun ifadesinden, nakîblerin mukaddemlerin adeta vekilleri olduğu anlaşılmaktadır. Her küçük veya büyük mukaddemin yanında ona uygun bir nakîb bulunurdu.

Bağdat halkı, Halife Emîn'i savunmak üzere kendi içlerinden bir ordu kurduklarında her on kişi üzerine bir arf tayin ettiler. Her on arf üzerine bir nakîb, her on nakîb üzerine bir komutan ve her on komutan üzerine bir emir tayin ettiler.²¹ Bu bilgi *Murûcû'z-Zeheb*'de de yer almaktadır.

İbnü'l-Esr'in (ö. 630 H.) *el-Kâmil* adlı eserinde ise: mevâlî askerleri, Abbâsî halifesi Mühtedî'ye bağlılıklarını gösterdiklerinde eski düzenlerinin Müstâin dönemindeki hâline döndürülmesini talep etmişlerdir. Buna göre her dokuz kişi üzerine bir arf bulunacaktır. Her elli kişi üzerine bir "halîfe", ve her yüz kişi üzerine bir komutan tayin edilecektir.²²

Aynı şekilde diğer kaynakların ifadeleri incelendiğinde ve tarih kitaplarında dağınık şekilde zikredilen bilgiler göz önüne alındığında bu ünvanların sabit bir düzene sahip olmadığı açıkça anlaşılır. Aksine, devletlerin idarî sistemi ve terminolojisine göre sık sık değişmiştir. Bazen arf on kişinin başı olur ve onun üstünde menkib bulunur, bazen yirmi veya otuz kişinin başı olur, veya Makrîzî'nin (ö. 845 H.) belirttiği gibi kırk üç ya da altmış kişinin başı olabilir,²³ hatta bazılarında göre bundan daha fazla sayıda kişinin başı olabilir. Bazen elli kişinin başına "halîfe" ünvanı verilmiştir. Bazen ona "müfredi mukaddem" denilmiş; komutan yüz kişinin başı veya nakîb olarak adlandırılmıştır. Komutan bin kişinin, emir ise on bin kişinin başı olarak belirlenmiştir.

Mısır ordusundaki büyük emirlerin rütbelerine gelince, bunlar aşağıda zikredileceği üzere Subhü'l-Aşâ, Makrîzî'nin Hıtat'ı, İbn Fazlullah (ö. 749 H.) ve İskenderiye nâibi Halîl ez-Zâhirî'nin (ö. 893 H.) *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik* adlı eserlerinden derlenmiş ve özetlenmiştir.

Birinci tabaka: "Emîrû'l-mîn/ أمراء المئين (yüzler emirleri) olup, bunlara "mukaddemü'l-ülûf/ مقدمو الألو ف (binliklerin başları) da denilir.

²¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Murûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, thk. Kemâl Hasan Mer'î (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 3/331.

²² Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, ed. Ömer Abdüsselâm. Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 6/278.

²³ el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, 1/175.

Her birinin emrinde yüz süvari bulunurdu. Bazen bu sayı on veya yirmi kişi kadar artabilirdi. Bu emir, kendisinden daha aşağı rütbedeki emirler arasında bulunan bin süvariye komuta etme yetkisine sahipti. Bu tabaka, dereceleri birbirine yakın olmakla birlikte emirlerin en yüksek mertebesini oluşturur. Bunlar arasından büyük görev sahipleri ve nâibler seçilirdi. Nâsir b. Kalavun döneminden Eşref Şa'bân b. Hüseyin'in saltanatının sonuna kadar bunların sayısı yirmi dört mukaddem idi. Daha sonra Zâhirî döneminde sayıları azalarak yirmi ile on sekiz arasında değişmiştir. Bunlar arasında İskenderiye nâibi, Yukarı Mısır (Saîd) nâibi (merkezi Asyût olan) ve Aşağı Mısır (Delta) nâibi (merkezi Dimenhûr olan) bulunurdu. Ayrıca, sultana bağlı memlûklerin başında bulunan ve onları denetleyen "Re'sü'n-Nevbe/ رأس النوبة" de bu gruptandır.

Bunun yanında Emîrû Silâh/ أمير سلاح (silah emiri), Emîr Ahvâr/ أمير اخوار (ahvar emiri) ve Devdâr/ الدودار (dâire görevlisi) da bu tabakaya dahildir. Hâcibü'l-Hüccâb/ حاجب الحجاب (hâciblerin başı) ve onun yardımcısı, Emîr-i Candâr/ أمير جاندار (günümüzdeki protokol başkanına benzer bir görevli), İsteddâr/ الاستددار, Câşnigîr/ الجاشنكير ve Hâznedâr/ الخازنदार da bu tabakaya dahildir. Bu görevler, sistemin son hâlinde bu şekilde düzenlenmiştir. Şâdü's-Şerâbhâne/ شاد الشرابخانه ise bazen binlik mukaddem, bazen de "Emîr-i Tabilhâne/ أمير طبليخانه" (mehterhâne emiri) olurdu. Bütün bu görevler, bu rütbede bulunan kimselere verilirdi.

Zübdetü Keşfi'l-Memâlik'te belirtildiğine göre, binlik mukaddemin hizmetinde yüz memlûk bulunurdu. Bu sebeple ona "emîrû mi'e/ أمير مائة" (yüz emiri) denirdi. Kapsında sekiz takım mehter (tabilhâne/ طبليخانه) çalınırdı. Ayrıca iki davul (dehl/ دهل), iki zurna ve dört nefir bulunurdu. Atabeg/ أتابك için ise bunun iki katı söz konusuydu. Şöyle denilmiştir: "Bu emirlerden bazıları resmî görev sahibidir, bazıları ise herhangi bir göreve sahip değildir".²⁴

İkinci tabaka: tabilhâne (mehterhâne) sahibi emirlerdir.

Her birinin hizmetinde genellikle kırk süvari bulunurdu. Bazılarının sayısı yetmiş veya seksene kadar çıkabilirdi. Tabilhâne (mehter takımı) kırktan az kişi için verilmezdi. Bu tabakanın sayısı için belirli bir ölçü yoktur; artış ve azalışa göre değişiklik gösterirdi.

Bu tabakadan, görev sahiplerinin ikinci derecesi ve bölgelerde görevli keşşâflar seçilirdi. Ayrıca büyük valiler de bu tabakadandı.

²⁴ Garsüddîn Halîl b. Şâhîn ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyânü't-Turuk ve'l-Mesâlik*. (Kahire: Dârü'l-Arab li'l-Bustânî, 1988), 113.

Memleketlerin başmukaddemliği (takdîmetü'l-memâlik) ve saray idaresi (zimâmiyyetü'd-dârü's-sultâniyye), Kahire valiliği ve kal'a valiliği (yani büyük kapının sorumluluğu).

Zübdetü Keşfi'l-Memâlik'te belirtildiğine göre, kapısında üç takım tabilhâne ve iki nefir çalınırdı. Daha sonra kendi döneminde bu, iki davul ve iki zurna ile sınırlandırılmıştır.²⁵

Üçüncü tabaka: onluk emirlerdir.

Her birinin hizmetinde on süvari bulunurdu. Bazılarının emrinde yirmi kişi bulunabilirdi. Ancak buna rağmen yine de “onluk emirler” arasında sayılırdı. Bu tabakanın emir sayısı da sabit değildir. Bu tabakadan küçük valiler ve benzeri görev sahipleri seçilirdi. Ayrıca “istidârî es-suhbe” görevlisi (yani sultanî mutfağın sorumlusu), Dîvânların şâdı (yöneticisi), yani vezirin mali gelirlerin toplanmasındaki yardımcısı, Emîr-i alem, yani tablkhâne (mehterhâne) işlerinden sorumlu kişi, başka bir ifadeyle saray müziğinin başı, Emîr-i şikâr, yani avda kullanılan kuşlardan sorumlu kişi, Kuşların muhafızı, yani av kuşlarını koruyan görevli, İnşaat işlerinin şâdı, Fustat valisi ve Karafe valisi, Kal'a Kapısının valisi (Bâbü'l-Killa olarak adlandırılan kapı). Zübdetü Keşfi'l-Memâlik'te, eski dönemde onluk emirlerin sayısının elli olduğu belirtilmiştir.²⁶

Dördüncü tabaka: beşlik emirlerdir.

Bunlar özellikle Mısır diyarında oldukça az sayıdadır. Çoğunlukla bu rütbe, vefat etmiş emirlerin çocuklarına, atalarının hatırı için verilirdi. Gerçekte ise bunlar, büyük askerler (üst düzey erler) gibidir. Zübdetü Keşfi'l-Memâlik'te sayılarının otuz emir olduğu belirtilmiştir. Her birinin hizmetinde beş memlûk bulunurdu.²⁷

Aynı eserde “yirmilik emirler” adı verilen başka bir tabakadan da söz edilir. Bunların eskiden yirmi emir olduğu belirtilir. Her birinin hizmetinde yirmi memlûk bulunurdu. Bu tabaka, tabilhâne emirlerinden sonra yerleştirilmiştir.²⁸

İşte bunlar, kılıç sahibi büyük emirlerin rütbeleridir. Onların “yüzlük”, “onluk” veya “yirmilik” olarak adlandırılmaları, bu sayıda askerin komutanı oldukları anlamına gelmez. Asıl kastedilen, hizmetlerinde bu sayıda asker bulunmasıdır. Aksi hâlde, yüzlük emirler ki bunlardan İskenderiye valisi gibi kişiler bugün yüzbaşı seviyesinde sayılırdı ve onluk emirler- bugünkü onbaşılar gibi olurdu - oysa bunlar rütbe bakımından büyük askerlerin üstünde sayılırlardı.

²⁵ ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyânü't-Turuk ve'l-Mesâlik*, 113.

²⁶ ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyânü't-Turuk ve'l-Mesâlik*, 113.

²⁷ ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyânü't-Turuk ve'l-Mesâlik*, 113.

²⁸ ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyânü't-Turuk ve'l-Mesâlik*, 113.

Bu rütbelerden, sistemlerin ve şartların değişmiş olması sebebiyle doğrudan alınabilecek bir düzen bulunmamaktadır. Günümüzde büyük subaylar için kullanılan rütbeler arasında Arapça olanlar mevcuttur ve bunları terk etmeye gerek yoktur. Bu sebeple, daha önce zikredilen rütbelerden uygulanabilir olanlarla yetinmeliyiz. Bundan önce ise, her komutanın kendi birimine uygun asker sayısının belirlenebilmesi için ordunun birliklerini zikretmekle başlayalım.

Ordu birlikleri

Ordu birlikleri; bölük (bölük/ البلوك), orta (Orta/ الأورطة), alay/ الألاي, livâ (liva/ اللواء), fırka/ الفرقة ve ordu (ardı/ العرضي) şeklinde sıralanır. Günümüzde Mısır'da bu birimlerden yalnızca bölük, orta ve livâ kullanılmaktadır. Ancak ileride ihtiyaç doğabileceği ihtimaline binaen hepsinin zikredilmesine engel yoktur. Bu düzen ve sayılar hakkında verdiğimiz bilgiler, bu dönemden biraz önce kaleme alınmış askerî kanunlara dayanmaktadır. Bunlarda günümüz uygulamalarından bir miktar farklılık bulunmaktadır. Ancak bu farklılık yüzeyseldir ne özü ne de birliklerin isimlerini etkilememektedir.

Bölük/ البلوك: Türkçe bir kelime olup aslı “bölük”tür. Anlamı parça, kısım ve bölümdür. İnsanlar için ise topluluk, grup ve cemaat anlamına gelir. Daha sonra askerî alanda belirli bir sayıya tahsis edilmiştir. Piyade sınıfında genellikle yüz askerden oluşur. Başında “yüzbaşı/ يوزباشي” (yani yüz kişinin başı) bulunur. İki kısma ayrılır; her birine “sınıf” denir ve başında bir mülâzım/ ملازم bulunur. Süvari bloğu ise bundan daha az sayıda askerden oluşur. Bu sayıya özel Arapça bir isim tespit edemedik. Bu nedenle küçük topluluk adlarından birini seçmek kaçınılmazdır; örneğin fevc/ الفوج, kevkebe/ الكوكبة veya şerzime/ الشردمة gibi. Nitekim Türkçe kelime de bu şekilde tahsis edilmiştir. Biz piyade ve süvari bloğu için “kevkebe/ الكوكبة” kelimesini tercih ediyoruz, çünkü bu kelime her ikisine de özgü değildir. Bölüğün yarısı için kullanılan “sınıf/ الصنف” teriminin korunmasında sakınca yoktur. Her ne kadar “fevc/ الفوج” terimi tercih edilirse daha uygun olabilir.

Aynı şekilde “kevkebe/ الكوكبة”, genellikle yüz elli kişiden oluşan mühendislik bloğu için de kullanılabilir.

Orta/ الأورطة: Türkçede “orta” şeklinde yazılır. Piyade sınıfında genellikle sekiz yüz askerden oluşur. Yani sekiz bloktan meydana gelir. Bazen bu sayı bine ulaşabilir. Başında “beybaşı” bulunur. Süvari sınıfında ise doksan altı ile yüz yirmi sekiz süvari arasında değişir. Başında yüzbaşı bulunur. Dört bloktan oluşur ve her bloğun başında bir mülâzım vardır. Orta'nın karşılığı “ketîbe”dir. Ketîbe, yüz ile bin kişi

arasında olan birliktir. Bu terim hem piyade hem süvari için uygundur. Veya süvari ortası için “kürdûs” ya da “ra’îl” terimi kullanılabilir. İki bölükten (yaklaşık üç yüz kişiden) oluşan mühendis ortası için de “ketîbe” uygundur.

Alay/ الألاي: medsiz yazılır. Her ne kadar bazıları medli olduğunu iddia etse de. Türkçede anlamı “çok kalabalık”tır. Ayrıca alay (geçit) anlamında da kullanılır. Daha sonra belirli sayıda askeri ifade eden bir terim olmuştur. Piyadede iki, üç veya dört ortadan oluşur; dört orta tam sayıdır. Tam alay üç bin ile dört bin asker arasında olur. Bu sayı ortaların mevcuduna göre değişir. Başında miralay bulunur. Onun yardımcısı olarak “kâimmakam” bulunur. Süvari sınıfında altı ortadan oluşur ve yine miralay tarafından yönetilir. Aslında buna “ordu” denmesi de mümkündür. Çünkü bin adamı bir araya toplar. Ancak bu kelime genellikle tüm orduyu ifade eder. Aynı durum “cahfel” için de geçerlidir. Bu nedenle “fırka/filik” (filik/filq → “filik” = filik / kolordu) terimini tercih etmek daha uygundur. Çünkü lugat bilgisine göre sayı bakımından onlara denktir. “Mühendis alayı” için de “filk” kullanılabilir. Bu, iki ortadan oluşur.

Livâ/ اللواء: Arapça bir kelime olup, sancak taşıyan birlik anlamına gelir. İki alaydan oluşur ve başında “mir-livâ/ أمير لواء” (yani livâ emiri) bulunur. Bu nedenle bu terimin değiştirilmesine gerek yoktur.

Fırka/ الفِرْقة: Arapça bir kelimedir; ancak belirli bir sayıya özgü değildir. Aynı şekilde “ferîk” (kolordu) da daha büyük bir birimi ifade eder. Daha sonra iki, üç veya dört livâdan oluşan birlik için kullanılmıştır. Mevcut terminolojiye uyum sağlamak için bu terimi korumakta sakınca yoktur. Her ne kadar ileride rütbelere kısmında açıklanacağı üzere “ferîk/ فريق” terimini tercih etsek de. Fırkanın başındaki komutan, “ferîk/ فريق” rütbesinde bir emirdir.

Ardı/ العَرَضِي (ordu): Türkçede “ordu” kelimesidir ve aslında “ordu/orduğ”dan türemiştir. Ordunun farklı sınıflarını bir araya getiren büyük bir askerî birliktir ve ülkenin belirli bir bölgesinde bulunur. Buna göre ordu, her büyük vilayete tahsis edilen tam teçhizatlı büyük birliklere ayrılır. Ya da birkaç küçük vilayet bir birlik altında toplanır. Bu birliğin başında “müşir/ مشير” rütbesinde büyük bir komutan bulunur. Bunun Arapçadaki karşılığı “hamîs/ الخميس”tir ve bize göre en uygun karşılık budur. Ardı kelimesi bazen ordunun kampı, yani askerlerin konaklama yeri anlamında da kullanılır. Bu anlamda “mu’askar” kelimesiyle eş anlamlıdır.

Batarya/ البطارية: Türkler buna “bakariye/ باقارية” derler. Bu kelime Fransızca “Batterie”den türetilmiştir. Altı toptan oluşan bir birliktir; başında bir yüzbaşı bulunan yaklaşık iki yüz yirmi asker tarafından

idare edilir. Biz bunun için de “kevkebe/ الكوكبة” terimini tercih ediyoruz. Çünkü bu da aslında topçu bloğundan ibarettir. Her ne kadar asker sayısı piyade ve süvari bloklarından fazla olsa da. Bunun alayı için de “fîlik/ الفيلق” (kolordu) terimini tercih ediyoruz. Bu alay genellikle on dört bataryadan oluşur.

Devriye/ الدورية: Ordunun ana birliklerinden biri değildir. Aksine, eğitim ve keşif amacıyla görevlendirilen bir birliktir. Eğer düşmanla karşılaşırsa savaşır; karşılaşmazsa geri döner. Bu tür birlikler yalnızca Sudan'da bulunmaktadır. Bunun karşılığı “seriyye/ السرية”dir. Mısır köylerinde gece dolaşan polis devriyelerine ise “ases/ العسس” ve “tâif/ لطائف” denir.

Asker sınıflarının adları

Piyade/ البيادة: Doğru yazımı Farsça “b” iledir ve kelime Farsça kökenlidir. Anlamı genel olarak yaya askerlerdir. Arap ordularında ise bunlar “reccâle/ الرجالة” (râ'nın fethi ve cim'in şeddeli) kelimesiyle ifade edilmiştir; bu, “râcil/ راجل” (yaya olan) kelimesinin çoğuludur. Yani binecek hayvanı olmayan kişi demektir.

Süvârî/ السواري: Farsça kökenlidir ve anlamı süvarilerdir.

Topçular/ الطوبجية: Türkçede “top” (yani top/ateşli silah) kelimesine nispetle türetilmiştir. “ci/çi” eki ise Türkçede nispet (meslek) ekidir. Hicrî sekizinci yüzyılda bazı müellifler onları “medfa'yye/ المدفعية” (topçu) olarak adlandırmıştır. Ancak bu kullanım, çoğul bir kelimeye nispet yapıldığı için dil bakımından uygun değildir. Bazıları ise onları “zerrâkûn/ الزرّاقين” (atıcılar) olarak adlandırmıştır. Zerrâka/ الزرّاقة ise, top atışını “zerrâka ilmi”nden saydıktan sonra, yani petrol şişeleri fırlatma sanatından türetilmiştir. Biz ise onlar için “medfa'yye” (topçu birlikleri) terimini tercih ediyoruz.

Polis/ البوليس: Ordu dışında olmalarına rağmen asker sınıfından sayılırlar. Kelime Fransızca “Police”ten gelmekte olup anlamı düzen ve asayişdir. Bu görevi yapan askere “Agent de police” denir. Bunun Arapça karşılığı “şurta/ الشرطة” ve “şurtî/ الشرطي”dir. Mısır devletlerinde “vâlîü's-şurta/ والي الشرطة”, günümüzde “polis müdürü/ حاكمدار البوليس”ne karşılık gelmektedir. Aynı şekilde “zabtiye amiri/ مأمور الضبطية” veya “şehir valisi/ محافظ المدينة” anlamında da kullanılmıştır.

Askerî rütbelerin adları

Onbaşı/ أونباشي: Türkçe bir kelime olup “on” (10) ve “baş” (lider) kelimelerinden oluşur. Bu nedenle Arapçada, onların kuralına göre “onun başı” anlamında (tamlamada tersten) kullanılır. Yani on kişinin başı demektir. “Başı” kelimesindeki “-ı” eki, Türkçede sonu sâkin olan kelimeye eklenir. Aynı durum benzer ünvanlar için de geçerlidir. Biz bunun karşılığı olarak “arîf/ العريف” terimini seçiyoruz. Eğer bir yardımcısı varsa, yani “onbaşı vekili/ وكيل الأونباشي”, buna “arîf vekili/ وكيل العريف” denir.

Çavuş/ جاويش: Türkçe bir kelime olup doğru telaffuzu “çavuş”tur. Etimolojisi hakkında çeşitli görüşler vardır, ancak burada zikredilmesine gerek yoktur. Başındaki harf Farsça olup “ş” ile “ç” arasında telaffuz edilir. Mısır halkı ise bunu “şavîş/ شوايش” şeklinde telaffuz eder. Eskiden yöneticiler yanında muhafız/ الحرسى veya kapıcı (hâcib/ الحاجب) gibi görev yapardı. Modern sistemde ise onbaşının üstünde bir rütbe olarak belirlenmiştir. Emrinde iki onbaşı, yani yirmi asker bulunur. Biz, onu alt rütbelere ayırmak için “birinci arîf” olarak adlandırmayı tercih ediyoruz. Nitekim “ikinci teğmen” ve “birinci teğmen” denildiği gibi. İnsanlar, askerleri onurlandırmak için çavuş olmasa bile onlara “çavuş” diye hitap etmeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Bu nedenle “arîf/ العريف” kelimesi daha hafif ve uygun bir karşılık olur. Bu bağlamda polis karakolundaki çavuş için “noktâ arîfi/ عريف النقطة” denebilir. “Çavuş” kelimesi, vezirlerin kapıcıları gibi görevliler için kullanılmaya devam etmiştir. Ancak bunlar için “muhafız/ الحرسى” veya “hâcib” terimleri daha uygundur.

Başçavuş/ باشجاويش: Türkçe bir kelime olup “baş” (lider) ve daha önce zikredilen “çavuş” kelimelerinden oluşur; yani çavuşların başıdır. Emri altında iki çavuş bulunur. Divanlardaki hâciblerin başına ise “çavuş ağası” denilmiştir. Başçavuşun, arîfler ve birinci arîfler üzerinde yetkisi bulunduğu için, ona “arîfî'l-urafâ/ عريف العرفاء” (arîflerin başı) denilmesi uygundur.

Blok emini/ بلوك أمين: Doğru şekli “blok emini” değil “blok emini(sî)” olup, Türkçede sonu sâkin olan kelimeye “-i” eki getirilir. Bunun anlamı, bloğun emini yani yazıcısıdır. Bu görev, okuma-yazma bilen askerler arasından seçilen ve bu rütbeye yükseltelen bir askere verilir. Biz, Arapça olan yerleşik terimleri değiştirmeme ilkesini benimsediğimiz için “kevkebe emini/ أمين كوكبة” denilmesini uygun görüyoruz.

Sol/ صول: Türkçe bir kelime olup “sol kol ağası”nın kısaltılmış şeklidir; yani sol kanadın başı demektir. Günümüzde astsubay sınıfından sayılmaktadır. Bu sınıf içindeki en yüksek rütbedir. Başçavuş ile

mülâzım (teğmen) arasında yer alır. Asker kıyafeti giymez. Bunun yerine teğmenlerin kılıcını kuşanır ve onların kıyafetini giyer; ancak rütbe işaretleri bulunmaz. Daha önce zikredilen terimler arasında buna en yakın karşılık “menkib/ المنكب”tir.

Subay rütbeleri

Mülâzım/ الملازم: Bunun birinci ve ikinci dereceleri vardır; birincisi daha üstündür. Arapça bir terim olduğu için bu şekilde korunur.

Yüzbaşı/ يوزباشي: Türkçe “yüz” (100) ve “baş” (lider) kelimelerinden oluşur. Anlamı yüz kişinin başı, yani bir askerî blokun komutanıdır. Bazı devletlerin bu rütbe için kullandığı “nakîb” terimini tercih ediyoruz; çünkü daha önce belirtildiği üzere bu sayıdaki birliğin başı olarak kullanılmıştır.

Sağ/ صاع: “sağ kol ağası”nın kısaltılmış şeklidir; yani sağ kanadın başıdır. Günümüzde askeriyede “beybaşı yardımcısı” anlamında kullanılır. Bunun için “kâid vekili”, “zaîm vekili” veya “mukaddem vekili” terimlerini tercih ediyoruz. İfadenin uzatılmasına ve ağırlaştırılmasına gerek yoktur. Zira bu tür ünvanlar, Türkçede yaygın olarak kullanılan ve ağır gelmeyen iki kelimedenden ibarettir. Hatta sadelik istenirse, onların “sağ” demekle yetinmeleri gibi sadece “vekîl” demek de mümkündür.

Beybaşı/ بيكباشي: Türkçe “bey” (bin anlamında kullanılır) ve “baş” (lider) kelimelerinden oluşur. Anlamı bin kişinin başı, yani bir orta/ أورطة (tabur) komutanıdır. Daha önce bazı devletlerin bu rütbe için “kâid/ قائد” ünvanını kullandığı belirtilmişti. Bu kullanımda sakınca yoktur; ancak savaş zamanında ordunun başkomutanı ile karışma ihtimali varsa dikkat edilmelidir. Bu başkomutan “kumandan/ القومندان” olarak adlandırılır. Bu nedenle beybaşı için “zaîm/ الزعيم” veya “mukaddem/ المقدم” terimleri tercih edilebilir. Daha önce, binlik mukaddemlerin emirler sınıfından olduğu belirtilmişti.

“Sülûkü'l-Mâlik” ve “Âsârü'l-Evvel” eserlerinde komutanın on kişinin başı olarak gösterilmesi ise, muhtemelen Rum sisteminin tercümesi sırasında kelimenin sözlük anlamının kastedilmesinden ibarettir. Zira askerî örfte “kâid/ القائد” bundan çok daha yüksek bir rütbedir. Hatta tek başına kullanıldığında ordunun en büyük komutanını ifade eder.

Kaymakam/ قائم مقام: Alay komutanının yerine geçen kişi anlamındadır. Eskiden alay komutanının vekili için kullanılırdı. Günümüzde ise orta (tabur) komutanı olarak atanır. Arapça bir terimdir

ve değiştirilmez; ancak başına “el-” takısı getirilmemelidir. Dolayısıyla “el-kāimmakām/ القائمقام” demek yerine doğru kullanım “kāimü'l-makām/ قائم المقام” şeklindedir.

Miralay/ ميرالاي: “mir” (emir) ve “alay” kelimelerinden oluşur. Yani “alay emiri/ أمير فيلق” anlamına gelir.

Livâ/ لواء: Günümüzde bu şekilde kullanılmaktadır. Aslı “mir-livâ/ مير لواء”, yani livâ emiri/ أمير لواء şeklindedir. Arapça olduğu için bu şekilde korunur.

Ferîk/ فريق: Daha önce belirtildiği gibi, livâlardan oluşan fırkanın başıdır. Bunun aslının “mir-ferîk/ مير فريق” olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra, أمير اللواء /mir-livâ’da olduğu gibi ilk kısmı düşürülmüştür. Daha önce “ferîk/ الفريق” terimini “fırka/ الفرقة”ya tercih ettiğimizi belirtmiştik. Çünkü dil kaynaklarına göre daha büyük bir birimi ifade eder. Bu nedenle bu birim için “ferîk”, komutanı için de “emîr-i ferîk/ بأمير فريق” denmesi uygundur.

Müşir/ مشير: En yüksek askerî rütbedir ve monarşide vezirliğe denktir. Ancak bize göre bu terim yerinde kullanılmamıştır. Çünkü danışma görevi, hükümdarın yanında bulunan kişiyle daha çok ilişkilidir. Ordu komutanıyla değil. Bu nedenle vezire “müşir”, müşire “vezir” denilse daha uygun olurdu. Biz ise “vezir” ünvanının her ikisini de kapsayabileceği görüşündeyiz. Bunlar “kalem veziri/ وزير قلعي” ve “kılıç veziri/ وزير سيفي” şeklinde ayrılabilir; eskiden olduğu gibi. Mısır devletlerinde müşir, askerlikle doğrudan ilgisi olmayan bir görev sahibine verilen bir ünvanıdır. Görevi, danışma meclislerinde sultan adına konuşmaktan ibaretti. Bir mesele ortaya çıktığında halife, kadılar, vezir ve emirler toplanırdı. Sultan ona gizlice ne söyleyeceğini öğretilirdi. O da onları tek tek dinler, tartışır ve mesele sonuçlandırılırdı. Sultan ise heybetini korumak için konuşmazdı.

Serdâr/ السردار: Farsça bir kelime olup ordunun başkomutanı anlamına gelir. Mısır’da da bu anlamda kullanılır; ancak bir rütbe değildir. Harbiye nazırından sonra gelen belirli bir makamın ünvanıdır. Ordunun düzeni, teşkilatı ve teftişi gibi tüm işler onun sorumluluğundadır. Mısır devletlerinde bu görev “nakîbü'l-ceyş/ نقيب الجيش” olarak adlandırılırdı. Ancak bu makam, günümüzdeki serdâr makamına göre daha düşük seviyedeydi.

Askerî merkezler ve bazı terimleri

Kışlak/ قشلاق: Türkçe bir kelime olup “kışla/ قشله”, “kışlak/ قيشلاق” ve “kişle/ قيشله” şeklinde de söylenir. Askerlerin ikamet ettiği yer anlamına gelir. Arapçada karşılığı “sükne/ السُّكْنَة” dir.

Karakol/ قرة قول: Halk arasında “karakon/ كركون” şeklinde söylenir; Türkçe bir kelime olup “kara” (karasal alan) ve “kol” (birlik) kelimelerinden oluşur. Anlamı kara muhafızlarıdır. Daha sonra mecazen bu muhafızların bulunduğu polis merkezine denilmiştir. Suçlular yakalandıklarında burada tutulur. Eski Arap devletlerinde bu yer “meslaha/ المصلحة” olarak adlandırılmıştır. Aslında silah deposu anlamına gelirken, sonradan polis merkezi anlamında kullanılmıştır. Halife Me'mûn bu ismi “maslaha/ المصلحة” şeklinde değiştirmeyi uygun görmüş ve onun döneminde bu ad kullanılmıştır. Son olarak Mısır'da “kısım/ القِسم” olarak adlandırılmıştır ve bu kullanım oldukça yerindedir.

Donanma/ دونانمه: Aslı Türkçede “donanma” şeklindedir. Arapçada karşılığı “üstûl” (filo)dur.

Manevra/ مناورة: Fransızca “manoeuvre” kelimesinden gelmektedir. Anlamı, askerlerin hareketler, silah taşıma ve kullanma konularında eğitilmesidir. Bu iki terimden biri bu anlamı karşılamak için yeterlidir.

Tabur/ طابور: Günlük askerî eğitim anlamında kullanılır. “Tabura çıktılar” denildiğinde eğitim ve talim için çıktıkları anlaşılır. Ayrıca “onları tabur hâline getirdi” denildiğinde “saf hâlinde dizdi” anlamına gelir. Bu kelimenin eğitim anlamında kullanılmasının sebebi, eğitimin askerlerin saf hâlinde dizilmesiyle yapılmasıdır.

Nişan/ نشان: Farsça kökenlidir. Atış eğitimi için kullanılan hedef işareti anlamına gelir. Doğru şekli “nişângâh/ نشانگاه”tır. Bunun karşılıkları “hedef/ الهدف”, “necîs/ النَّجِيس” ve “derîfe/ الدَّرِيْفَة” dir.

(2) Mülkî rütbeler hakkında

Bunlar, askerî rütbelerin karşılığı olarak divan görevlilerine ait rütbelerdir. Ayrıca ileri gelen kimselere de ihsan edilir. Bu rütbeler için yaygın olarak kullanılan “mülkiyye” (mîm dammeli, lâm sâkin) kelimesi “mülk”e nispetlidir. Bazıları ise bunu iki fetha ile (harekeli olarak) telaffuz eder. Bu durumda kelime “melik”e nispet edilmiş olur. Zira bu tür nispetlerde ikinci harfin fetha alması kaide gereğidir. Bu sınıfın neden bu nispetle adlandırıldığı açık değildir. Çünkü diğer sınıflara göre mülk veya hükümdarla daha özel bir ilişkisi yoktur. Aksine, asker sınıfının hükümdara daha yakın olması daha uygundur. Zira hükümdar,

diğer milletlerde olduğu gibi onların en büyük komutanıdır; onların kıyafetlerini giyer ve nişanlarını taşır. Bu nedenle bu rütbelerin, Mısır devletlerinde kullanılan terminolojiye uygun olarak “dîvânî” diye adlandırılması daha uygundur. Nitekim bu rütbeler askerî ve dîvânî olarak ikiye ayrılmıştır ve bu adlandırma yerindedir.

Mısır’da bunlardan sekiz rütbe bulunmaktadır: Beşinci, dördüncü ve üçüncü dereceler, Bunlardan birine sahip olan kişiye “efendi” denir. İkinci derece ve “mütemâyize”, Bunlardan birine sahip olana “bey” denir. Mirimiran, Rumeli beylerbeyi ve vezirlik, Bunlardan birine sahip olana “paşa” denir. Bu ünvanlar hakkında daha sonra açıklama yapılacaktır. Rütbe isimlerine gelince, Arapça olanların değiştirilmesine gerek yoktur. Bu nedenle beşinci dereceden ikinci dereceye kadar olanlar olduğu gibi bırakılır. “mütemâyize” ise “birinci” olarak değiştirilir ki sayısal adlandırmada birlik sağlansın. Bunun üzerindeki rütbeler ise şu şekilde düzenlenir:

Mîrimîran/ ميرميران: “emîrû’l-ümerâ” (emirlerin emiri) ifadesinin kısaltılmış şeklidir. Zira Farsçada “-ân” eki çoğul anlamı taşır. Biz bunun için “büyük emir” terimini tercih ediyoruz.

Rumeli beylerbeyi/ روملي بكريكي: Anlamı Rumeli emirlerinin emiri demektir. Bu nedenle bunun için “emîrû’l-ümerâ” ifadesi yeterlidir.

Vezirlik/ الوزارة: Bu terim olduğu gibi korunur. Daha önce belirtildiği gibi, askerî vezirlikten ayırmak için “kalemî” veya “dîvânî” olarak nitelendirilebilir.

Ünvanlar

Efendi/ الافندي: Türkçe bir kelime olup Yunancadan alınmıştır. Anlamı sahip, seyyid, bey ve mevla demektir. Askeriyede mülâzım rütbesinden beybaşıya kadar olanlar için kullanılır. Dîvânî rütbelerde ise beşinci dereceden üçüncü dereceye kadar olanlar için kullanılır. Ayrıca herhangi bir rütbeye sahip olmasa bile devlet görevlileri için kullanılır. Sarık giymeyen okur-yazar kişiler ve şer’î hâkimler için de kullanılır; ancak günümüzde bu kullanım azalmıştır. Bu kelimenin anlamının “seyyid” ve “mevlâ” olduğunu gördük. Bu nedenle bunun yerine “seyyid” kelimesinin kullanılmasına bir engel yoktur. Böylece Fransızların “Monsieur” ve İngilizlerin “Mister” kelimelerine de karşılık olur. Ancak bazıları bunun yalnızca Hasan ve Hüseyin soyundan gelenlere verilmesi gerektiğini söyleyebilir. Bu ise, kelimenin Mısır’da sadece bir terim olduğunun göz ardı edilmesinden kaynaklanan bir yanılıdır. Nitekim Hicaz’da “şerîf” Hasan soyuna, “seyyid” ise Hüseyin soyuna tahsis edilmiştir. Hatta Mısır’da, soylu olmasalar bile tüccarlar ve sarıklı kişiler için “seyyid” kullanımı yaygındır.

Bey/ البك: Anlamı emirdir. Askeriyede kâimmakâm ve miralay rütbesindeki kişiler için kullanılır. Dîvânî rütbelerde ise ikinci derece ve mütemâyize sahipleri için kullanılır. Bunun karşılığı “emîr”dir; dolayısıyla “falanca bey” yerine “emîr falanca” denilebilir.

Paşa/ الباشا: Kelimenin kökeni hakkında uzun açıklamalar yapılabilir. Askeriyede mirliya ve üstü rütbeler için kullanılır. Dîvânî rütbelerde ise mirimiran, Rumeli beylerbeyi ve vezirlik sahipleri için kullanılır. Bunun için de “emîr” terimini tercih ediyoruz; ancak vezirlik için “vezir” denir.

(3) İlmî rütbeler hakkında

Bunlar Ezher âlimlerine mahsustur ve “dereceler” olarak adlandırılır. Üç dereceden oluşur: üçüncü, ikinci ve birinci. Bu nedenle mevcut hâliyle korunur.

(4) Kalemî rütbeler hakkında

Bunlar, Ezher dışındaki yazarlar ve âlimler için ihdas edilmesini uygun gördüğümüz rütbelerdir. Bunların da ilmî rütbeler gibi üç dereceli olması uygun görülmektedir: üçüncü ve ikinci derece. Bu derecelerden birine sahip olana “üstad” denir. Birinci dereceye sahip olana ise “reîs” denir; bu, efendi, bey ve paşa yerine kullanılır.

(5) İnsan topluluklarını ifade eden terimler

Hadîra²⁹/ الحَضِيرَةُ: Yedi veya sekiz erkekten oluşan topluluktur; çoğulu “hadâ'ir/ حَضَائِر”dir. Bazı görüşlere göre dört kişi, bazılarına göre ise on kişidir.

Hadîra:³⁰ Bir topluluğu ifade eder. Bazı görüşlere göre erkeklerden oluşan yedi veya sekiz kişilik gruptur.

Ebû Züeyb şöyle demiştir:

Savaşçı adamlar ateş gibi harlanır;

ve öyle bir yurt vardır ki oraya hiçbir topluluk (hadâ'ir) ulaşamaz.

Hadîra: Bazılarına göre savaşa giden dört veya beş kişilik gruptur. Bazılarına göre, savaşta kullanılan küçük birliktir. Bazılarına göre ise on veya daha az kişiden oluşur. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: Hadîra, yedi ile sekiz kişi arasında olan topluluktur.

²⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Sîde el-Mürsî İbn Sîde, *el-Muhassas*, ed. Halîl İbrâhim Ceffâl (Beyrut: Dâr İhyâ'î't-Türâsî'l-Arabî, 1996), 2/117.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/199.

Nefîda³¹/ النَّفِيضَةُ: *Lisânü'l-Arab*'da "hâdara" maddesinde hadîra ile birlikte zikredilmiş ve "topluluk" olarak tanımlanmıştır. Bunlar "araştıran, yoklayan" kimselerdir. Ardından şöyle denmiştir: Hadîra, su getiren kimselerdir. Nefîda ise atların önünde ilerleyen, yani öncü birliklerdir. İbn Berî şöyle demiştir: Nefîda, düşman veya tehlike olup olmadığını araştırmak için gönderilen bir topluluktur.

Bütün bunlar, Cüheniyye'nin şu sözünü açıklamak içindir:

سَبَّاقِي عَادِيَةِ وَرَأْسُ سَرِيَّةٍ وَمُقَاتِلٌ وَهَادٍ مِسْلَعٌ
يَرُدُّ الْمَيَاةَ حَصْبِرَةً وَنَفِيضَةً وَزُدَّ الْقَطَاةَ إِذَا اسْمَأَلَ التَّبَعُ

"O, hızlı koşan süvarilerin öncüsü, bir birliğin başı, kahraman bir savaşçı ve yol gösteren biridir.

"Suya hem hadîra hem nefîda hâlinde varırlar, tıpkı gölgelik kuşların güneş yükseldiğinde suya inişi gibi."

Yani gölgenin öğle vaktinde kısaldığı zaman.

Nefîda:³² Ordunun önünde ilerleyerek araziyi kontrol eden topluluktur. Bunlara "nefada/ النَّفَضَةُ" denir; aynı şekilde "talîa/ الطَّلِيعة" (öncü birlik) ve "rebîa/ الرَّبِيَّةُ" da bu anlamdadır.

Seriyye/ السَّرِيَّةُ: İbnü's-Sikkî't'e göre seriyye, beş kişiden üç yüz kişiye kadar olan birliktir. Başka bir görüşe göre ise yaklaşık dört yüz kişidir.³³ Seriyye:³⁴ beş ile üç yüz kişi arasındadır. Bazılarına göre süvarilerden oluşan yaklaşık dört yüz kişilik bir birliktir. Kelimenin son harfi "yâ"dır. Seriyye, ordudan ayrılan bir birliktir. "En iyi seriyye dört yüz kişilik olandır" denir. Tehzîb'de belirtildiğine göre, seriyye kelimesi "fa'île" vezninde olup "fâ'île" anlamındadır. Bu birlik, düşmanın fark etmemesi için gece gizlice ilerlediğinden "seriyye" olarak adlandırılmıştır. "Ordu komutanı bir seriyye gönderdi" denildiğinde, bu birliği hazırlayıp düşmana gönderdiği anlaşılır; buna "tesriyye" denir. Hadiste şöyle geçer: "Seriyyeye çıkanlar, geride kalanlara döner." "Mutaserri/ الْمُتَسَرِّي", seriyyeye çıkan kişidir. Seriyye, en fazla dört yüz kişiden oluşan ve düşmana gönderilen bir birliktir. Çoğulu "serâyâ"dır. Bu ad, onların ordunun seçkin ve değerli kısmı olmalarından dolayı verilmiştir. Bazıları ise gizlice hareket ettikleri için böyle adlandırıldıklarını söylemiştir; ancak bu görüş, kelimenin kök yapısı açısından doğru değildir. Hadisin anlamı şudur: İmam veya ordu komutanı, düşman topraklarına giderken bu birliği gönderir. Eğer

³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/199.

³² İbn Sîde, *el-Muhassas*, 2/118.

³³ İbn Sîde, *el-Muhassas*, 2/117.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/383.

ganimet elde ederlerse, bu ganimet hem onlara hem de genel orduya aittir. Çünkü onlar ordunun destek gücü ve bir parçasıdır. Ancak komutan yerinde kalıp onları gönderirse, geride kalanlar ganimete ortak olmaz. Eğer onlara özel bir ganimet payı verilmişse, bu durumda diğerleri hiçbir şekilde bu paya ortak olmaz. Seriyeye, elli ile dört yüz kişi arasında değişir.³⁵

Minsar³⁶/ المُنْسَرُ: (*el-Muḥaşşas*, c. 6, s. 199 sonu) Otuz ile kırk kişi arasında olan birliktir. Bu ad, kuşun gagası gibi hızlıca saldırıp geri dönen bir birlik olmasından dolayı verilmiştir.

Şu beyit okunmuştur:

تَقُولُ لَكَ الْوَيْلَاتُ هَلْ أَنْتَ تَارِكٌ ضُبُوءًا بِرَجُلٍ تَارَةً وَبِمُنْسَرٍ

“Sana felaketler der ki:

Bazen bir adamla, bazen de bir minsarla avı bırakacak mısın?”

Ebû Ubeyde şöyle demiştir: Bu, minsardır.

(*Lisânü'l-Arab*, c. 7, s. 59) Minsar³⁷/ المُنْسَرُ ayrıca büyük ordunun önünde ilerleyen bir birliktir. Başındaki “mîm” harfi fazladır.

Lebîd, Hevâzin kabilesinin ölüleri için şöyle demiştir:

سَمَا لَهُمْ ابْنُ الْجَعْدِ حَتَّى أَصَابَهُمْ بِذِي لَجَبٍ كَالطُّودِ لَيْسَ بِمُنْسَرٍ

“İbnü'l-Ca'd onlara yükseldi ve onları yakaladı,

dağ gibi büyük bir orduyla; bu bir minsar değildi.”

“Minsar”, bazı lehçelerde “meclis” vezninde kullanılır.

İbn Sîde şöyle der: Mensir veya Minsar, süvarilerden üç ile on kişi arasındaki birliktir. Bazılarına göre otuz ile kırk arasındadır. Bazılarına göre kırk ile elli arasındadır. Bazılarına göre kırk ile altmış arasındadır. Bazılarına göre yüz ile iki yüz arasındadır. “K-n-b” maddesinde (s. 185) minsarın otuz ile kırk süvari arasında olduğu belirtilmiştir.

Miknab³⁸/ الْمُكْنَبُ: Çok kalabalık olmayan bir topluluktur. Bazılarına göre otuz ile kırk kişi arasındadır. İbn Cinnî'ye göre, miknab

³⁵ Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *el-Külliyât: Mu'cem fî'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*, thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Misrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 686.

³⁶ İbn Sîde, *el-Muḥassas*, 2/118.

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/691.

³⁸ İbn Sîde, *el-Muḥassas*, 2/118.

bazen bin kişi olabilir. Bazılarına göre yüz, iki yüz veya daha fazla olabilir. “Tekannebû” denildiğinde, bir miğnab hâline geldikleri anlaşılır. Miğnab³⁹, süvarilerden otuz ile kırk kişi arasındaki birliktir. Bazılarına göre yaklaşık üç yüz kişidir. Hz. Ömer (r.a.)’in hilafetle ilgilendiği bir sırada Sa’d’dan söz edildiğinde şöyle demiştir: “O, ancak sizin miğnablarınızdan birinde yer alabilecek bir kişidir.”

Miğnab (kesre ile): süvari ve atlılardan oluşan bir topluluktur. Bazılarına göre yüz kişiden azdır. Burada kastedilen, onun savaş ve ordu işlerinden anlayan biri olduğu, ancak hilafet için uygun olmadığıdır.

Adıyy hadisinde: “Peki, Teyy kabilesi ve onların miğnabları nasıl?” denilmiştir.

“Kannebe” ve “aknebe” fiilleri, bir grubun miğnab hâline gelmesi anlamına gelir.

Ebû Amr şöyle demiştir: Minsar, otuz ile kırk süvari arasındadır. miğnab için kesin bir sayı belirlemediğini belirtmiştir.

Feylek⁴⁰/ الفَيْلَقُ: İbnü’s-Sikkî’e göre sayı arttığında buna feylek denir. İbn Düreyd’e göre feylek, çok silahlı veya güçlü birliktir. Ebû Ubeyd’e göre feylek, ketîbe (tabur) anlamındadır.

Ketîbe,⁴¹ güçlü bir feylek olup felakete benzetilmiştir. Bazılarına göre çok silahlı birliktir. Ebû Ubeyd, bunun ketîbe için kullanılan bir isim olduğunu söylemiştir. İbn Sîde ise bu görüşü kabul etmemiştir. Tehzîb’de: Feylek, büyük ordu olarak tanımlanır.

Kumeyt şöyle demiştir:

فِي حَوْمَةِ الْفَيْلَقِ الْجَاوَاءِ إِذْ نَزَلْتُ قَسْرٌ وَهَيْضُلُهَا الْخَشْخَاشُ إِذْ نَزَلُوا

“Şiddetli feyleğin ortasında,

Onlar indiklerinde baskın güçler ve ordular çöktü.”

Ḳudmûs/ الْقُدْمُوسُ: Kudmûs: ordunun ön kısmı.⁴² “Ḳudmûs ordu/ قُدْمُوسٌ جَيْشٌ” büyük ordu demektir. Ḳudmûs aynı zamanda büyük hükümdar anlamına gelir. Bazılarına göre büyük efendidir. Ayrıca “önde olan” anlamına gelir. Ordunun Ḳudmûsu, onun öncüsüdür.

Şöyle denmiştir:

بِذِي قَدَائِمِينَ لَهَا لَوْ دَسْرُ

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/690.

⁴⁰ İbn Sîde, *el-Muhassas*, 2/118.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/311.

⁴² İbn Sîde, *el-Muhassas*, 2/118.

“Güçlü ve ileri gelen ordularla...”⁴³

Surbe⁴⁴/ السُّرْبَةُ: Yirmi ile otuz kişi arasında olan birliktir.

Şu beyit okunmuştur:

أَمْسَى الْفِرَاشُ مَطِيَّتِي وَقَدَّ أَرَانِي خَيْرَ قَارِسِنِ
زَوْلًا أَفِيءُ عَنِيمَةً فِي سُرْبَةٍ وَاللَّيْلُ دَامِسِنِ

“Gece oldu, yatağım bineğim oldu; ve ben kendimi en iyi süvari görürüm.

Gece karanlığında, bir surbe içinde geri dönerim.”

Bazılarına göre “şubbe/ الصُّبَّةُ”, “surbe/ السُّرْبَةُ” ile aynı anlamdadır.

Surbe:⁴⁵ Ordudan ayrılıp baskın yaparak geri dönen topluluktur. Ayrıca yirmi ile otuz süvariden oluşan gruptur. Bazılarına göre ise on ile yirmi arasındadır. Şöyle de denir: “serrebe aleyhi'l-hayl/ سَرَبٌ عَلَيْهِ الْخَيْلُ”, yani üzerine atları sevk etti; bu, ona karşı atlı birlikleri sürbe sürbe (grup grup) göndermesi demektir.⁴⁶

Ḳunbul ve ḳunbule/ الْقَنْبُلُ وَالْقَنْبَلَةُ: “Galâşım/ الْغَلَاصِمُ” ve “ḳanâbil/ الْقَنْبَابُ”, topluluklar anlamına gelir. Aşma'î'ye göre bunun tekili “ḳunbule”dir. İbn Düreyd'e göre ḳunbul, elli ve daha fazla süvariden oluşan birliktir. Ebû Ali el-Fârisî'ye göre buna “mevkib” denir. Ancak “mevkib”in açıklamasını bulamadım.⁴⁷

Ḳunbule ve ḳunbul, insanlardan ve atlılardan oluşan bir topluluktur. Bazılarına göre otuz ile kırk arasında bir sayıdır. Bazılarına göre ise atlı birliğe benzer insan topluluğudur. İnsanlardan oluşan ḳunbule, onlardan bir gruptur. Çoğulu “ḳanâbil”dir.⁴⁸

Ra'le ve ra'îl/ الرَّعْلَةُ وَالرَّعِيلُ: “Ḳarcel/ الْكَرَجَلُ”, atlılardan oluşan bir birliktir. Ebû Ubeyd'e göre ra'le ve ra'îl/ الرَّعْلَةُ وَالرَّعِيلُ de böyledir. Ra'îl hem atlılardan hem de adamlardan oluşabilir.⁴⁹ Kürdûs/ الْكُرْدُوسُ da ra'îl gibidir; ayrıca ra'îlin çoğulu da zikredilmiştir.⁵⁰ Ra'le/ الرَّعْلَةُ, çok kalabalık

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/170.

⁴⁴ İbn Sîde, *el-Muhassas*, 2/118.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/463.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/464.

⁴⁷ İbn Sîde, *el-Muhassas*, 2/119.

⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/569-570.

⁴⁹ İbn Sîde, *el-Muhassas*, 2/119.

⁵⁰ İbn Sîde, *el-Muhassas*, 2/119.

olmayan bir atlı bölüğüdür. Bazılarına göre ise onun ilk kısmı ve öncüsüdür. Bazılarına göre yaklaşık yirmi süvarilik bir birliktir. Çoğulu “ri‘âl/ رِيعَالٌ”dir.⁵¹ Ra‘le, ister önde giden ister gitmeyen atlı birlik anlamına gelir. Ra‘l ise atlar, çekirgeler, adamlar, kuşlar, yıldızlar, develer ve benzeri şeylerden oluşan her öncü topluluğun adıdır.⁵² İbn Sîde şöyle demiştir: Ra‘l, ra‘le gibidir ve hem atlılardan hem de adamlardan oluşabilir.⁵³

Bazıları şöyle demiştir: Süvarilerden oluşan bir parçaya “ra‘le”, atlı topluluğa ise “ra‘l” denir. Hz. Ali’den rivayet edilen hadiste “Emrine doğru hızla bir ra‘l hâlinde” ifadesi geçer; yani atlılar olarak. İbn Ziml hadisinde şöyle geçer: “İlk ra‘le çayırlığa yaklaştığında tekbir getirdi...Sonra ikinci ra‘le geldi, ardından üçüncü ra‘le geldi”. Böylece süvarilerden oluşan bir parçaya ra‘le, atlı topluluklara ise ra‘l denir. “İster‘ale”, ilk ra‘ilde öne çıkan kişi demektir. Bazılarına göre ra‘ille birlikte çıkan kişidir. Bazılarına göre ise onları sevk ve teşvik eden komutandır.⁵⁴

Tevv/ التَّوُّ: Atlılardan oluşan bin kişilik birliktir.⁵⁵ Tev, bin atlı demektir. Yani bin adam, başka bir ifadeyle bin kişilik birliktir.⁵⁶

‘Adf veya ‘adfe (ilk harfi kesreli)/ العِدْفَةُ أو العِدْفُ: On ile elli erkek arasındaki topluluktur.⁵⁷

Ketîbe/ الكَتِيبَةُ: Toplanmış ve dağılmamış birliktir. Bazılarına göre ayrı bir kısımda bulunan atlı topluluktur. Bazılarına göre ketîbe, baskına çıkan yüz ile bin arasındaki süvari topluluğudur. Ketîbe ayrıca ordu anlamına gelir. Sakîfe hadisinde şöyle geçer: “Biz Allah’ın yardımcıları ve İslam’ın ketîbesiyiz.” Ketîbe, ordunun büyük bir parçasıdır. Çoğulu “ketâib/ الكَتَائِبُ”dir. “Kettebe’l-ketâib/ كَتَّبَ الكَتَائِبَ” denildiğinde, orduyu ketîbe ketîbe düzenlediği anlaşılır.⁵⁸

Kürdûs/ الكُرْدُوسُ: Büyük süvari birliğidir. Bazılarına göre büyük bir süvari grubudur. “Kerâdis”, süvari taburlarıdır; tekili kürdüstür.⁵⁹ Kürdûs, ra‘l’e benzer. Kitâbü’l-‘Ayn’da: “Komutan atlılarını kürdûs hâline getirdi” denir.⁶⁰

51 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 11/286.

52 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 11/287.

53 İbn Sîde, *el-Muhassas*, 2/119.

54 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 11/287.

55 İbn Sîde, *el-Muhassas*, 2/119.

56 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 14/105.

57 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 9/236.

58 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1/701.

59 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 6/195.

60 İbn Sîde, *el-Muhassas*, 2/119.

Kevkebe/ الكوكبة: Topluluk anlamına gelir.⁶¹ Kâmûs'ta da aynı anlam verilmiş, şârihi "insanlardan oluşan topluluk" diye eklemiştir.⁶²

Fırka/ الفِرْقَة: İnsanlardan oluşan bir gruptur. Ferîk ise bundan daha büyük bir topluluktur. İbn Berrî'ye göre ferîk, insanlar ve diğer varlıklar için kullanılan daha geniş bir gruptur.⁶³ Ferîk/ الفَرِيقُ, fırkadan daha büyüktür.⁶⁴

Tâife/ الطَّائِفَة: Bir kişiden bin kişiye kadar olan topluluğu ifade eder. Bazılarına göre bir kişi ve üzerini kapsar. Bazılarına göre ise bin kişiden az olan topluluktur.⁶⁵

İşâbe/ العَصَابَة: Atlı ve insan topluluğu olup üç veya yedi ile on kişi arasındadır. Bazılarına göre on ile kırk arasındadır.⁶⁶ 'Uşbe/ عُصْبَة ve işâbe/ عَصَابَة, on ile kırk kişi arasındaki topluluktur. "Aşâ'ib/ العَصَائِبُ", işâbenin çoğuludur ve aynı sayıyı ifade eder. Her türlü insan, süvari, kuş veya başka varlıklardan oluşan topluluk için de bu terimler kullanılır.⁶⁷

Mevkib/ الموكب: Yaya veya binekli topluluktur.⁶⁸ Mevkib, yaya veya binekli insan topluluğudur. Ayrıca süs ve gösteri için deveye binenler veya süvari gruplarıdır. Hadiste, onun (Peygamber'in) akış sırasında mevkib yürüyüşüyle ilerlediği belirtilir. Mevkib, yumuşak şekilde ilerleyen binekli topluluktur. Aynı zamanda gezinti ve gösteri için binen topluluktur; burada hızlı hareket etmediği kastedilmiştir.⁶⁹

Fevc/ الفَوْج: Hızla geçen topluluktur.⁷⁰ Feic/ الفَائِج ve Fevc/ الفُوج, insan topluluğu anlamına gelir. Şihâh'ta da insan topluluğu olarak tanımlanır. "İfâce/ الإِفَاجَة", hızlanmak ve koşmak anlamına gelir. İbnü'l-Esîr'e göre fevc ve feyyic/ الفَيْجِجِجُ aynı anlamdadır. Bu kelime aslında "veyc/ الفَيْجِجُ" kökünden türemiştir.⁷¹

⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/721.

⁶² Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, ed. Muhammed Naîm el-Araksûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 131.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/300.

⁶⁴ Eyyûb b. Mûsâ el-Ĥuseynî el-Kefevî el-Ĥanefî Ebû'l-Bekâ', *el-Kulliyât*, thk. 'Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısrî (Beyrut: y.y., ts.), 686.

⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/226.

⁶⁶ Ebû'l-Bekâ', *el-Kulliyât*, 685-686.

⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/605.

⁶⁸ Ebû'l-Bekâ', *el-Kulliyât*, 686.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/802.

⁷⁰ Ebû'l-Bekâ', *el-Kulliyât*, 686.

⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/350.

Nefer/النَّفَر: Üç ile dokuz kişi arasında olup ondan fazlası için kullanılmaz.⁷² Nefer ve raht, ondan az erkek topluluğudur. Bazıları bunu sadece erkekler için kullanmıştır. Çoğulu “enfâr/أَنْفَارٌ”dır. Ebû'l-Abbâs'a göre nefer/النَّفَر, kavm/القَوْم ve raht/الرَّهْط kelimeleri tekili olmayan topluluk isimleridir. Sîbeveyh'e göre bunun nispeti “nefrî”dir. Bazılarına göre nefer, tüm insanlar anlamına gelir. Nefir/النَّفِير, nefr/النَّفْر ve nefra/النَّفْرَةُ da aynı anlamdadır. Ebû Zerr hadisinde: “Burada bizim nefrimizden/أَنْفَارِنَا biri olsaydı” yani kavmimizden biri kastedilir. Bu (أَنْفَار), nefrin çoğuludur ve kişinin yakın çevresi anlamına gelir. Üç ile on erkekten oluşan topluluğu ifade eden bir cem' ismidir. Hadiste: “Nefrimiz geride kaldı/وَنَفَرْنَا خُلُوفٌ” yani adamlarımız anlamındadır. Leyth'e göre “bunlar on neferdir” yani on adamdır. Yirmi veya daha fazla için kullanılmaz. Ferra'ya göre nefre/نَفْرَةٌ ve nefr/نَفْرٌ, kişinin kabilesi ve yakın topluluğudur.⁷³

Raht/الرَّهْط: Raht, kişinin kavmi ve kabilesidir. “Onlar düşük bir rahttır/هُمْ رَهْطُهُ دِنْيَةٌ” denir. Raht, üç ile on kişi arasında bir topluluktur. Bazılarına göre yedi ile on arasındadır. Yedi ile üç arasındaki grup ise “nefr/النَّفَر” olarak adlandırılır. Bazılarına göre raht, içinde kadın bulunmayan ve on kişiden az erkek grubudur. “Falancanın Benû'su onun rahtıdır” denildiğinde, en yakın akrabaları kastedilir. “Fasîle/الفَصِيلَةُ” ise bundan daha yakın akrabalığı ifade eder.⁷⁴

Fi'eh/الفَيْئَة: İnsan topluluğu anlamına gelir; çünkü fi'e bir insan grubudur. Aslında fi'e, insanlardan oluşan bir grup veya topluluktur. Ayrıca ordunun arkasında kalan birliktir. Korku veya yenilgi durumunda onlara sığınırılar.⁷⁵

Lefif/الْلَفَيْفُ: Toplanmış ve birleşmiş topluluk demektir. Lefif, farklı kabilelerden gelen ve ortak bir kökene sahip olmayan topluluktur. Yani çeşitli kabilelerden bir araya gelmiş insan grubudur. Ebû Amr'a göre lefif, farklı sınıflardan oluşan büyük bir topluluktur; içinde asil ve sıradan kişiler bulunur. İtaatkâr ve asi, güçlü ve zayıf kimseler de bu topluluğa dahildir.⁷⁶

Rakb/الرَّكْبُ: “rakb” ve “rukban/الرَّكْبَانِ” şeklinde kullanılır. “Rakb develer” denmez; çünkü rakb yalnızca deve binicileri için kullanılır. Ahfeş'e göre bu bir çoğul isimdir ve on kişi veya daha fazlasını

⁷² Ebû'l-Beğâ', *el-Kulliyât*, 686.

⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/225-226.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7/305; Ebû'l-Beğâ', *el-Kulliyât*, 686.

⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/145; Ebû'l-Beğâ', *el-Kulliyât*, 686.

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/318; Ebû'l-Beğâ', *el-Kulliyât*, 686.

ifade eder. Ancak bazılarına göre hem atlılar hem de develiler için kullanılabilir. Kur'ân'da: "Rakb sizden aşağıdaydı/ وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ" ifadesi geçer. Bu, atlı veya develi bir grup olabilir. Hatta her ikisinden oluşan bir ordu da olabilir.⁷⁷

Şirzime/ الشِرْزِمَةُ: Bir şeyin küçük parçası anlamına gelir. Çoğulu "şerâzim/ شَرَاذِمٌ" dir. Şirzime, az sayıda insan topluluğudur. Yani küçük bir insan grubudur.⁷⁸

Ceyş/ الْجَيْشُ: Ordu, savaşa giden askerlerdir. Bunlar genellikle bin ile dört bin kişi arasındadır.⁷⁹ Ceyş, "cüyûş/ جُيُوشٌ" un tekilidir. Ceyş, askerler demektir. Bazılarına göre savaştan insan topluluğudur. Çoğulu "cüyûş" tur. Tehzîb'e göre ceyş, savaş veya başka amaçlarla hareket eden askerlerdir. "Falanca ceyş yaptı/ جَيْشٌ فَلَانٌ" denildiğinde ordu topladığı anlaşılır. "İstecâşe/ اسْتَجَاشَهُ" ise ondan ordu talep etmek demektir. Âmir b. Fuheyre hadîsinde: "فاستجاشن عليهم عامر بن الطُّفَيْلِ/ Âmir b. Tufeyl onlara karşı (İstecâşe/ اسْتَجَاشَن) ordu topladı" denir. Yani onlara karşı ordu istemiş ve toplamıştır.⁸⁰

Ĥamîs/ الْخَمِيسُ: Dört bin ile on iki bin kişi arasındaki birliklerdir.⁸¹ Ĥamîs, büyük ve hareketli ordu demektir. Bazılarına göre güçlü ve sert ordudur. el-Muĥkem'de: Ordu ele geçirdiği şeyi "beşler" (taksim eder). Bu isim, ordunun beş kısımdan oluşması sebebiyle verilmiştir: öncü, merkez, sağ kanat, sol kanat ve artçı.

Şairin şu sözüne bak:

قد يَضْرِبُ الْجَيْشَ الْخَمِيسَ الْأَثْوَرَا

"Güçlü ĥamîs ordusuna saldırır..."

Burada "ĥamîs" sıfat olarak kullanılmıştır.

Hayber hadîsinde: "Muhammed ve ĥamîs" yani ordu denmiştir. Bazılarına göre ganimetin beşe bölünmesi sebebiyle bu isim verilmiştir. "Muĥammed" burada mübteda haberidir, yani "işte bu Muhammed'dir" anlamındadır. 'Amr b. Ma'dikerib hadîsinde: "Onlar bizim en büyük ĥamîsimizdir" yani ordumuzdur.⁸²

⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/429; Ebû'l-Bekâ', *el-Kulliyât*, 686.

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/322; Ebû'l-Bekâ', *el-Kulliyât*, 686.

⁷⁹ Ebû'l-Bekâ', *el-Kulliyât*, 686.

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/277-278.

⁸¹ Ebû'l-Bekâ', *el-Kulliyât*, 686.

⁸² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/70.

Câhiliye şairi Evs b. Hacer'den şu beyit rivayet edilmiştir:

تَكْصُتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ يَوْمَ جِئْتُمْ تَرْجُونَ أَنْقَالَ الْخَمِيسِ الْعَرَمَرَمِ

“Siz geri çekildiniz, o gün geldiğinizde,

Büyük hamîs ordusunun ganimetlerini sürüyordunuz.”

Bu beyit, ganimet kavramının İslam'dan önce de bilindiğine delil olarak gösterilmiştir. Ayrıca bu beyit, ordunun Câhiliye döneminde de “hamîs/ الْخَمِيسِ” olarak adlandırıldığını gösterir. Bazıları bu ismin ganimetin beşte biri (humus/ الْخُمْسِ) ile ilgili olduğunu iddia etmiştir. Ancak bu uygulama İslam'dan sonra ortaya çıkmıştır. Oysa eskiden ordu komutanına ganimetin dörtte biri verilirdi.⁸³

Başka bir yerde şöyle denmiştir: Yahudilerin “Muhammed ve hamîs” sözü, ordunun arka, ön, sağ, sol ve merkez olmak üzere beş bölümden oluşmasından dolayıdır. Bu isim ganimetin beşte birine dayanmaz; çünkü bu İslam'a ait bir uygulamadır. Ordu, Câhiliye döneminde de “hamîs” olarak adlandırılıyordu. Bunun delili daha önce zikredilmiştir.⁸⁴

‘Asker/ الْعَسْكَرُ: (Külliyât Ebû'l-Bekâ, s. 275) Asker, zikredilen tüm unsurları kapsar; çünkü çokluk ifade eder.⁸⁵ (Lisânü'l-Arab, c. 6, s. 243) Asker, ordunun toplandığı yerdir. Aynı zamanda ordu anlamına gelir. “Askara/ عَسْكَرٌ” fiili kişinin askerî bir kampta bulunması anlamındadır. O “Mu'askir/ مُعَسْكَرٌ” dir. Yer adı ise “mu'askar/ مُعَسْكَرٌ”dır (kef fethalı).⁸⁶

Becc/ الْبَيْعُ: Çok sayıda insan topluluğu demektir. Ka'b b. Mâlik şöyle demiştir:

تَلَوْدُ الْبُجُودُ بِأَدْرَائِنَا مِنْ الضَّرِّ فِي أَزْمَاتِ الْبَيْنَاتِ

“Zor zamanlarda kalabalık topluluklar bize sığınır.”⁸⁷

Mısır'daki askerî, ilmî ve kalemî sınıfların rütbe ve ünvanlarına dair dil incelemesi tamamlanmıştır. Bu eser, komisyon üyelerinden Muhammed 'Abdülcevâd el-Aşma'î tarafından gözden geçirilmiş ve baskıya hazırlanmıştır. Başta ve sonda hamd Allah'adır.

Sonuç

⁸³ Abdurrahman es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm*, ed. Abdurrahman el-Vekîl el-Vekîl (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Hadîse, 1970), 6/551.

⁸⁴ es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm*, 6/551.

⁸⁵ Ebû'l-Bekâ', *el-Kulliyât*, 686.

⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/568.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/77.

Ahmed Teymur Paşa'nın Hz.Ömer Döneminden İtibaren Mısır'daki Askerî, İlmî ve Kalemiye Sınıflarının Rütbe ve Ünvanlarına Dair Bir Dil Risalesi Adlı Eserinin Tercümesi

Bu çalışmanın sonunda, Ahmed Teymur Paşa'nın Mısır'daki rütbe ve ünvanlara dair kaleme aldığı risalenin Türkçeye tercümesi üzerinden elde edilen bulgular, metnin hem dilbilimsel hem de tarihî açıdan son derece zengin bir içerik sunduğunu göstermektedir. Söz konusu eser, idarî, askerî ve ilmî yapıları tanımlarken kullanılan terimlerin anlam dünyasını ortaya koymakta ve bu kavramların özellikle Hz. Ömer döneminden itibaren geçirdiği tarihsel ve anlamsal dönüşümleri gözler önüne sermektedir.

Tercüme süreci, tarihî ve kültürel yük taşıyan terimlerin aktarımında dikkatli bir denge kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, bir yandan kaynak metne sadakat korunurken, diğer yandan hedef dil olan Türkçenin ifade imkânları göz önünde bulundurulmuştur. Özellikle bazı ünvan ve terimlerin çok katmanlı anlam yapısı, çeviri sürecinde karşılaşılan başlıca güçlükler arasında yer almıştır.

Bu çalışma ayrıca, Arapça kökenli idarî ve askerî terimlerin Türkçedeki izlerini ve zaman içinde geçirdikleri anlam değişimlerini de ortaya koymuştur. Böylece tercüme faaliyetinin yalnızca dilsel bir aktarım olmadığı, aynı zamanda tarihî ve kültürel bir yorum süreci olduğu bir kez daha anlaşılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, Ahmed Teymur Paşa'nın risalesinin ilmî değerini ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda terim odaklı klasik metinlerin tercümesine dair uygulamalı bir örnek sunmuştur. Bu yönüyle, tarihî metinlerdeki kavramların diller arası geçişi ve dönüşümünü inceleyen gelecekteki araştırmalar için de önemli bir zemin hazırlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-Muhît*. thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Huzâî, Alî b. Muhammed. *Tahrîcü'd-Delâlati's-Sem'iyeye alâ mâ kâne fî ahdi Resûlillâh mine'l-Hiref ve's-Sanâyi' ve'l-Amelâti's-Şer'iyeye*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1419.
- İbn Ebî er-Rabî', Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *Sülûkü'l-Mâlik fî Tedbîri'l-Memâlik*. thk. Ârif Ahmed. Abdülğanî. Dımaşk: Dâr Kenân, 1996.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. thk. İbrâhim el-Yâzecî. Beyrut: Dâr Sâdır, 1994.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Sîde el-Mürsî. *el-Muhassas*. thk. Halîl İbrâhim Ceffâl. Beyrut: Dâr İhyâ'î't-Türâsi'l-Arabî, 1996.
- İbnü'l-Abbâs, Hasan b. Abdillâh. *Âsârü'l-Evvel fî Tertîbi'd-Düvel*. Kahire: Matbaat Bûlâk (el-Emîriyye), 1878.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm. Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ. *el-Külliyât: Mu'cem fî'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*. thk. Adnân Derviş - Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kutluoğlu, Muhammed Hanefî. "Kavalalı Mehmed Ali Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/62-65. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Makrîzî, Takiyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Abdülkâdir el-Ubeydî. *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr*. thk. Halîl Mansûr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Hüseyin. *Mürücü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*. ed. Kemâl Hasan Mer'î. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Sagâni, Radiyyüddîn Hasan b. Muhammed. *Ş-Şevârid (Mâ Teferrade bihî Ba'zu Eimmeti'l-Luga)*. Thk. Mustafa Hicâzî. thk. Mustafa Hicâzî. Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li-Şu'ûni'l-Matâbi'i'l-Emîriyye, 1983.
- Sehâvî, Alemüddîn. *Seferü's-Sa'âde ve Sefîrû'l-İfâde*. thk. Muhammed ed-Dâlî. Beyrut: Dâr Sâdır, 1995.
- Süheylî, Abdurrahman. *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm*. thk. Abdurrahmân el-Vekîl el-Vekîl. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, 1970.
- Şîrâzî, Abdurrahmân b. Nasr. *el-Menhecü'l-Meslûk fî Siyâseti'l-Mülûk*. thk. Alî Abdullâh el-Mûsâ. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1987.
- Teymur Paşa, Ahmed. *er-Rutab ve'l-Elkâbü'l-Mısriyye*. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2013.

Ahmed Teymur Paşa'nın Hz.Ömer Döneminden İtibaren Mısır'daki Askerî, İlmiye ve Kalemîye Sınıflarının Rütbe ve Unvanlarına Dair Bir Dil Risalesi Adlı Eserinin Tercümesi

Unnâbî, Muhammed b. Mahmûd. *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd*. thk. Muhammed b. Abdülkerîm el-Cezâirî. Cezayir: el-Müessesetü'l-Vataniyye li'l-Kitâb, 1983.

Zâhirî, Garsüddîn Halîl b. Şâhîn. *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyânü't-Turuk ve'l-Mesâlik*. Kahire: Dâru'l-Arab li'l-Bustânî, 1988.

Ziriklî, Hayreddîn. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.